

Denizli ve Çevresinde Yer Alan Bazı Câmilerin Yapı Elemanlarının Değerlendirmesi

Nilgün Çevrimli*

Öz

Denizli ve çevresinde bulunan birçoğu vakıf yapısı olarak inşa edilen, bilgi ve belgelerine ulaşılabilen bir grup cami, yapı elemanları açısından düz tavanlı ve kubbeli camiler olarak gruplandırılması sonrası yetmiş bir düz tavanlı, beş kubbeli cami tespit edilmiştir. Düz tavanlı camiler de kendi içerisinde göbeksiz, tekne tavanlı, kubbeli tavanlı, kademeli tavanlı, çıtalı göbekli tavanlı ve tonozlu tavanlı şeklinde sınıflandırılmaya gidilmiştir. Her iki ana grup düz tavanlı ve kubbeli camiler; örtü düzeni ve taşıyıcı elemanlar, malzeme ve teknik bakımından incelenmiştir. İncelenen eserlerin en erken tarihli 13.yüzyıl, en geç tarihli ise 20.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Çalışma yöredeki benzer yapılardaki yapı elemanları ile ilgili genel bir fikir vermesi ve bazı yapıların ilk kez belgelenmesi açısından oldukça önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Denizli, Câmi, örtü sistemi, tavan, ahşap, tavan göbeği, kubbe, sınıflandırma, yapı, mimari.

The Evaluation of a Group of Mosques in Denizli and Its Environs in Relation to the Structure Elements

Abstract

In this study, a group of mosques have been identified and examined many of which were built as waqfs in Denizli centre and surrounding regions. These mosques are classified into two groups depending on their building structures; whether they have flat ceilings or domes. There are 71 mosques with flat ceiling and 5 with domed structure. The mosques with flat ceilings are classified among themselves as boat ceilings, vaulted ceilings, stepped ceilings, slatted ceilings and core vaulted ceilings. Both groups of mosques were examined in terms of layout, cover material, load-bearing structural elements, construction materials and techniques. The oldest of the mosques dates back to 13th century, while the latest work is dated to the second half of the 20th century. Study is quite important as it documents common characteristics of similar mosques in terms of structural properties and it reports some of the mosques in the region for the first time.

Key Words: Denizli, mosque, cover system, ceiling ,wooden, ceiling belly dome, classification, structure, architecture.

* Dr. Sanat Tarihçi-Vakıf Uzmanı- Vakıflar Genel Müdürlüğü; ncevrimli@gmail.com

Giriş

Denizli'nin tarihteki yeri ve önemi ile ilgili çok sayıda çalışmanın varlığı bilinmektedir. Ancak Sanat Tarihi Araştırmaları bakımından konu ele alındığında, önceki dönemlerde Selçuklu Dönemi yapılarından Akhan ve Çardak Han hakkında yeterli araştırmalar yapıldığı, ancak geç dönem yapılarına ait araştırmaların ise yok denecek kadar az olduğu anlaşılır. Bununla birlikte son yıllarda Denizli ve çevresinde bulunan Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemlerine ait dini mimariden câmi, tekke, türbe; sivil mimari örneklerden han, hamam, sarnıç, köprü, çeşme gibi yapılarla ilgili çalışmaların arttığı gözlemlenir.

Çalışmamıza konu olan bazı yapılarla ilgili en kapsamlı çalışma 1991 yılında, Şakir Çakmak tarafından yapıların plan, malzeme, teknik ve süsleme bakımından incelendiği "Denizli İli'ndeki Türk Anıtları" adlı yüksek lisans tezidir. Bu bağlamda Kasım İnce'ye ait *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Babadağ'a Ait Vakfiyeler ve Babadağ'daki Türk Eserleri* (1999), *Yukarı Câmii/Akköy-Denizli* (2001), *Tavas ve Çevresindeki Osmanlı Mimarî Eserleri* (2003) adlı bildiri ve makaleler de yöredeki eserlerin tespiti açısından önemli çalışmalardır. Ayrıca Kadir Pektaş'ın *Denizli Çevresindeki Türk Dönemi Tarihi Eserleri* (2003a), *Acıpayam ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserlerinden Bir Kesit* (2003b) adlı çalışmaları ile Saim Cirtil'in *Denizli Türbeleri* (2006), Çivril Bayat Köyü *Câmi* (2007); Nazlı İpek Mavuşoğlu'nun "Savranşah Köyü Câmî Restorasyon Projesi" (2008) adlı yüksek lisans tezleri gibi bölge yapılarının yapıların ele alındığı genel ya da monoğrafik çalışmalar mevcuttur.

Çalışmamızda Denizli ve Yöresinde bulunan, henüz hiçbir yayında yer almayan, tespiti tarafımızdan yapılmış¹ geç döneme ait düz ahşap tavanlı bazı câmilerle Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivin-

1 Güney İlçesindeki camilerin tespiti tarafımızdan yapılmıştır.

de² vakıf yapısı olanlara ait bilgi ve belgeleri mevcut olan yetmiş altı câmi, yapı elemanları açısından bütüncül bir anlayışla ele alınıp incelenmiştir. Bu çerçevede tarafımızdan irdelenen söz konusu yapıların, yapı elemanları ana başlığı altında örtü sistemleri esas alınarak 1- *Düz tavanlı*, 2- *Kubbeli* şeklinde tasnif edilmiş ve yapılar yapıldıkları yer ve tarihlere göre sıralanmışlardır.

Düz tavanlı câmiler de kendi içerisinde yine örtü sistemine göre; Düz göbeksiz tavanlı, düz çöktürme tekne göbekli tavanlı, düz çıtalama göbekli tavanlı, düz -kubbeli tavanlı, düz tonozlu tavanlı ve düz- kademeli tavanlı câmiler şeklinde alt başlıklarla tanımlanmışlardır. Bu gruplarda yer alan yapılar yapım yeri ve tarihi bakımından irdelenirken, yapı elemanları taşıyıcılar (duvarlar, destekler), örtü düzeni, malzeme ve teknik şeklinde ayrı başlıklar altında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İncelenen toplam yetmiş altı eserin en erken tarihlisi 13.yüzyıl en geç tarihlisi ile 20.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir.

Denizli Ve Çevresinde Yer Alan Bazı Ahşap Tavanlı Câmiler Ve Yapı Elemanları

1- Düz Tavanlı Câmiler

Anadolu'da düz tavanlı ya da düz ahşap tavanlı, ahşap direkli câmi inşa etme geleneğinin Anadolu Selçuklularının ardından beylikler döneminde devam ettiği bilinmektedir. Bu dönemde Ankara, Konya, Beyşehir, Kastamonu, Niğde ve Afyonkarahisar başta olmak üzere Anadolu'nun birçok yöresinde ahşap direkli ve tavanlı câmilerle karşılaşılır. (Kuran, 1972: 182; Önge, 1975:181-184; Eskici, 1998:110-113; Erdemir, 1999:109; Çal, 2003: 3-8, 28; Uysal, 2001).

Araştırma kapsamında Denizli ve çevresinde gerek yerinde inceleme gerekse belgelerine ulaşılabilen toplam 71 adet düz tavanlı yapı tespit edilmiş olup, tarih sıralamasına göre aşağıda listelenmiştir.

2 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi metin içerisinde VGMA olarak kısaltılmıştır.

Tablo 1. Düz Tavanlı Ahşap Câmiler

1	Tavas	Ulukent (Mescidi) Câmî	1530 M.
2	Kızılcabölük	Hanönü Câmî	1697 M./H.1109
3	Tavas	Ali Ağa Câmî	1733M./H.1146
4	Bekilli	Çoğuşlı Köyü Câmî ²	1743 M./H. 1156
5	Güney	Çarşı Câmî	1747-48 M./H.1161
6	Baklan	Boğaziçi Köyü Eski Câmî	1774-75 M./H.1186
7	Sarayköy	Çarşı Câmî	(18.yy),
8	Çivril	Savran Köyü Serbanşah Câmî	18. Yüzyılın üçüncü çeyreği
9	Baklan	Tekke Câmî	18.yüzyıl sonu 19.yüzyıl başı
10	Çal	Kuyucak Köyü Câmî ⁴	1893-94
11	Güney	Hacı Habib Câmî	1796M./H.1211
12	Akköy	Yukarı Câmî	18.yy.sonu-19.yy.başı
13	Baklan	Çataloba Köyü Câmî	18.yy-sonu-19.yy başı
14	Çivril	Bayat Köyü Câmî	1872
15	Çal	Kocaköy Şalvan Câmî	19.yy.başı
16	Babadağ	Kırcıtaş Mescidi/Câmî	1801-1802 M./H.1216
17	Acıpayam	Yazır Çarşı Câmî	1802 M./H.1217
18	Güney	Dere Câmî	1802 M./H.1227
19	Güney	El-Hac Hasan ibn el-Hac Halilzade Câmî	1803M./H.1218
20	Tavas	Yukarı Câmî	1810-1820 M./H.1225
21	Yatağan	Teke Müsellim Câmî	1811 M./H.1266
22	Bozkurt	Baklankuyucak Köyü Câmî	1814-15 M.
23	Kale	Cevher Paşa Câmî	1819-20 M./H.1235
24	Babadağ	Düvenönü Câmî	1842M./H.1258
25	Serinhisar	Ağalar (Hacı Hamza) Câmî	1859 M./H.1276
26	Tavas	Çarşı Câmî	1860 M./H.1277
27	Kale	Pazaryeri Câmî	1867 M./H.1284
28	Güney	Hacı Hüseyin Câmî	1867M.
29	Tavas	Dedeli Câmî	1871 M./H.1288
30	Denizli	Kuşpınar Hasan Fevzi Efendi Câmî	1872 M.
31	Güney	Belenardıç Köyü Câmî	1884 M.
32	Çivril	Gümüşsu Dere Câmî	19.yy.
33	Tavas	Çayırılık Câmî	19.yy.2.yarı.
34	Tavas	Kavaklı Câmî	19.yy.2.yarı.
35	Tavas	Aydoğdu Köyü Câmî	19.yy.2.yarı.
36	Tavas	Paşalılar Câmî	1899 M./H.1317

Denizli ve Çevresinde Yer Alan Bazı Câmilerin Yapı Elemanlarının Değerlendirmesi

37	Tavas	Mestan Ağa Câmî	19.sonu-20.yy başı
38	Denizli	Ulu Câmî	1920 tamirat
39	Denizli	Kiremitçi Câmî (Dariverenli)	
40	Denizli	İncekara Câmî	
41	Denizli	Saray Mahallesi Hacılar Câmî	
42	Denizli	Pelitlibağ Câmî	20.yy.
43	Denizli	Akkonak Câmî	
44	Denizli	Öküz battı Mescidi	
45	Denizli	Odun Pazarı Câmî	1923
46	Denizli	Saltak Câmî	
47	Denizli	Değirmenci Câmî	
48	Güney	Çolacık Câmî	20.yy başı
49	Güney	Said Ağa Câmî	20.yy. başı
50	Güney	Mestan Câmî	20.yy başı
51	Buldan	Dört Eylül Câmî	20.yy başı
52	Buldan	Hacı Bekir Câmî	20.yy başı
53	Buldan	Çarşı Câmî	20.yy başı
54	Buldan	Gür oluk Câmî	20.yy başı
55	Buldan	Karşıyaka Câmî	20.yy başı
56	Buldan	Şükür Cami	
57	Babadağ	Hamidiye Câmî	1901-1902
58	Sarayköy	Hükümet Önü Câmî	1906
59	Babadağ	Aşağı Tepeardı Câmî	1906M./H.1323
60	Babadağ	Yukarı Kuzere Ahmet Paşa Câmî	20.yy başı
61	Tavas	Avdan Baba Câmî ⁸	1909 M./H.1327 tamir
62	Acıpayam	Ova yurt/ Taraş Köyü Câmî	1910
63	Acıpayam	Apa Köyü Câmî	
64	Acıpayam	Yassıhöyük Eski Câmî	1942 tamir
65	Denizli	Hacı Kaplan Câmî	
66	Denizli	Hatipoğlu Câmî	
67	Çardak	Gemiş Câmî	
68	Çardak	Söğüt Köyü Câmî	
69	Çivril	İğdir Köyü Câmî	
70	Sarayköy	Hisar köy	
71	Sarayköy	Hasköy	

1.1. Örtü Sistemi

Düz tavanlı câmilerde örtü sistemine bakıldığında günümüzde genellikle dıştan kırma çatı şeklindedir ve kiremit kaplıdır. Ancak ileride bahsedileceği üzere bazı örneklerin önceleri düz toprak damla kaplı iken, onarımlar sonrasında kiremit çatıyla kaplandığı görülmüştür. Yapıların çoğu tamamen düz tavan şeklinde olabildiği gibi ahşap tavan ortasında göbek, tekne biçimli çökertme, çıtalama göbek, kubbe, tonoz şeklinde taşıyıcı olmayan dekoratif elemanlar yer alır. Bazı örneklerde de ters tavan şeklinde yapılmış iç örtünün orta sahnin üzeri kademeli tavan şeklinde düzenlendiği görülür.

1.2. Düz Göbeksiz Tavanlı Câmiler

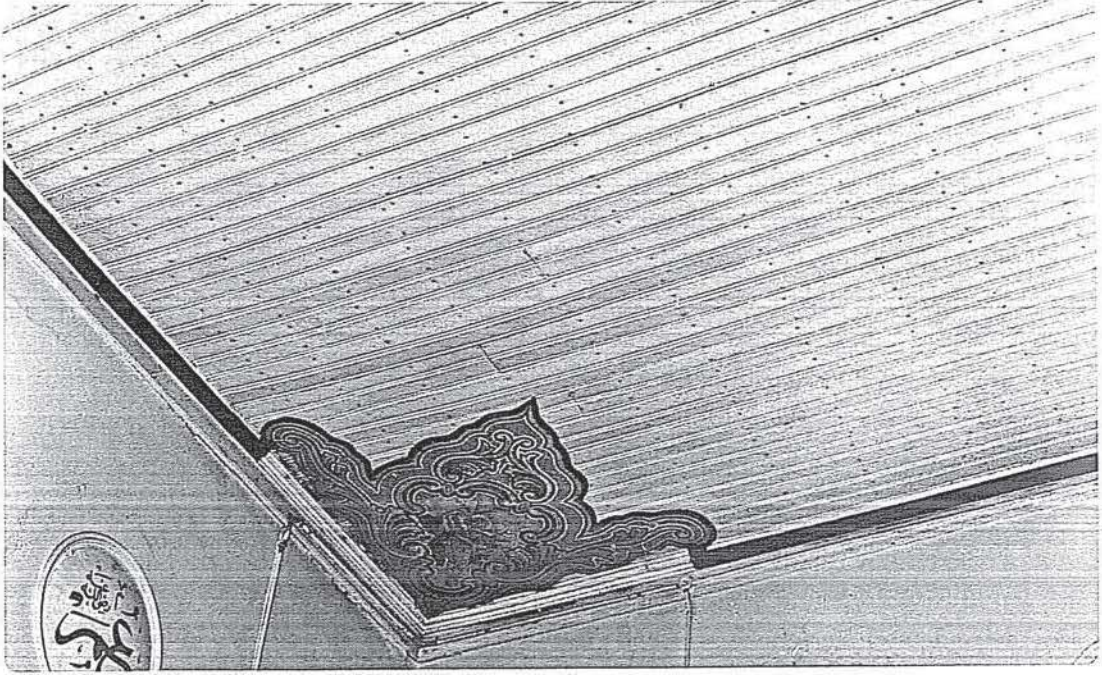
Denizli ve çevresinde yer alan ahşap tavanlı câmilerden üst örtü bazen desteklerle taşınırken bazen de tamamen duvarlar tarafından taşınmaktadır. Bu yapılarda yer alan düz tavanlar hiçbir dekoratif görünümü olmayan yapının durumuna göre enine veya boyuna uzunlamasına çitalarla oluşturulmuştur.

Bu başlık altında gruplandırılan yapılar, dıştan kırma çatılı ve kiremitli olup, içerde sade ahşap tavanlılardır. Bir tek Kale Cevher Paşa Câminde tavan kirişlemesi üstten yapılmıştır. Denizli İnce Kara Câmii'nde ise tavan göbeğinde ve köşelerde kalem işi süslemeler vardır (Resim 1a-1b).³

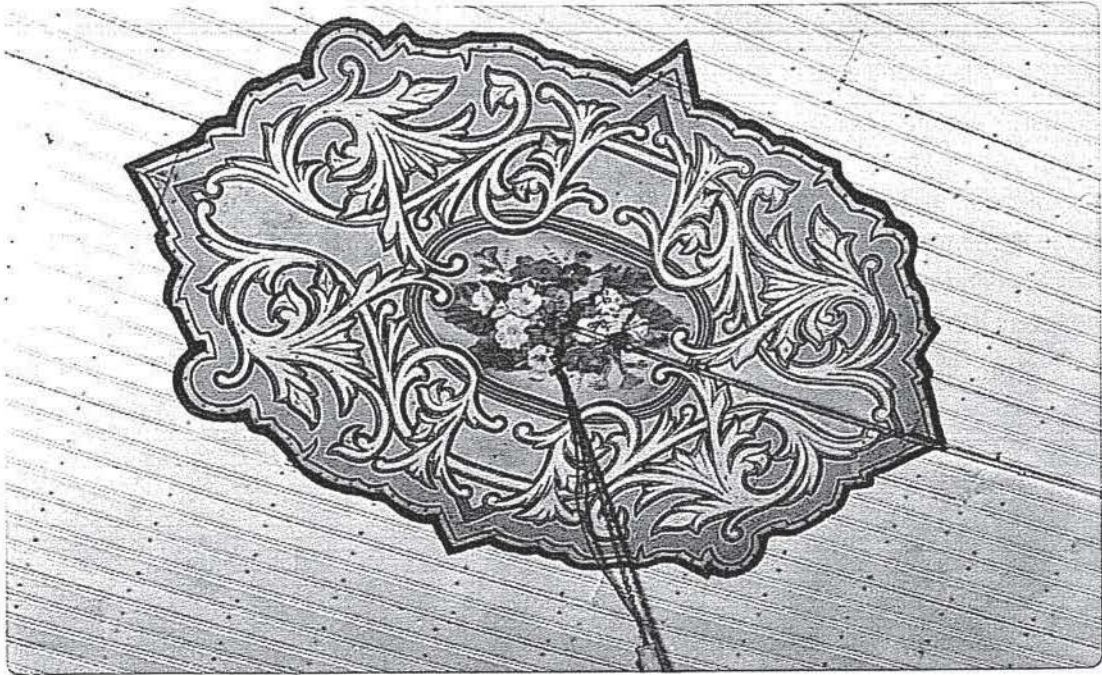
Tablo 2. Düz Göbeksiz Tavanlı Câmiler

1	Babadağ	Kırcıtaş/Kırcıtaş Câmii
2	Babadağ	Düvenönü Câmii
3	Baklan	Çataloba Köyü Câmii
4	Buldan.	Dört Eylül Câmii
5	Buldan	Hacı Bekir Câmii
6	Buldan.	Çarşı Câmii
7	Buldan.	Şükür Câmii
8	Buldan	Güroluk Câmii
9	Buldan	Karşıyaka Câmii
10	Bozkurt	Baklankuyucak Câmii ⁹
11	Çal	Kuyucak Köyü Câmii
12	Denizli	Ulu Câmii
13	Denizli	Kuşpınar Hasan Fevzi Efendi Câmii
14	Denizli	Kiremitçi Câmii (Dariverenli)
15	Denizli	İncekara Câmii
16	Denizli	Saray Mahallesi Hacılar Câmii
17	Denizli	Pelitlibağ Câmii
18	Denizli	Akkonak Câmii
19	Denizli	Öküzbattı Mescidi
20	Denizli	Un (Odun) Pazarı Câmii
21	Denizli	Saltak Câmii
22	Denizli	Değirmenci Câmii
23	Güney	Hacı Hüseyin Câmii
24	Güney	Çarşı Câmii
25	Güney	Çolacık Câmii
26	Güney	Said Ağa Câmii
27	Güney	Mestan Câmii
28	Güney	El-Hac Hasan İbn el-Hac Halilzâde Câmii
29	Güney	Hacı Habib Câmii
30	Kale	Kale Pazaryeri Câmii
31	Kale	Kale Cevher Paşa Câmii
32	Tavas	Çayırılık Câmii
33	Tavas	Paşalılar Câmii
34	Tavas	Ulukent Câmii

3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden alınan resimlerde belirli bir arşiv kodu bulunmadığından il kodu ve belgelendikleri yıla göre verilmişlerdir.

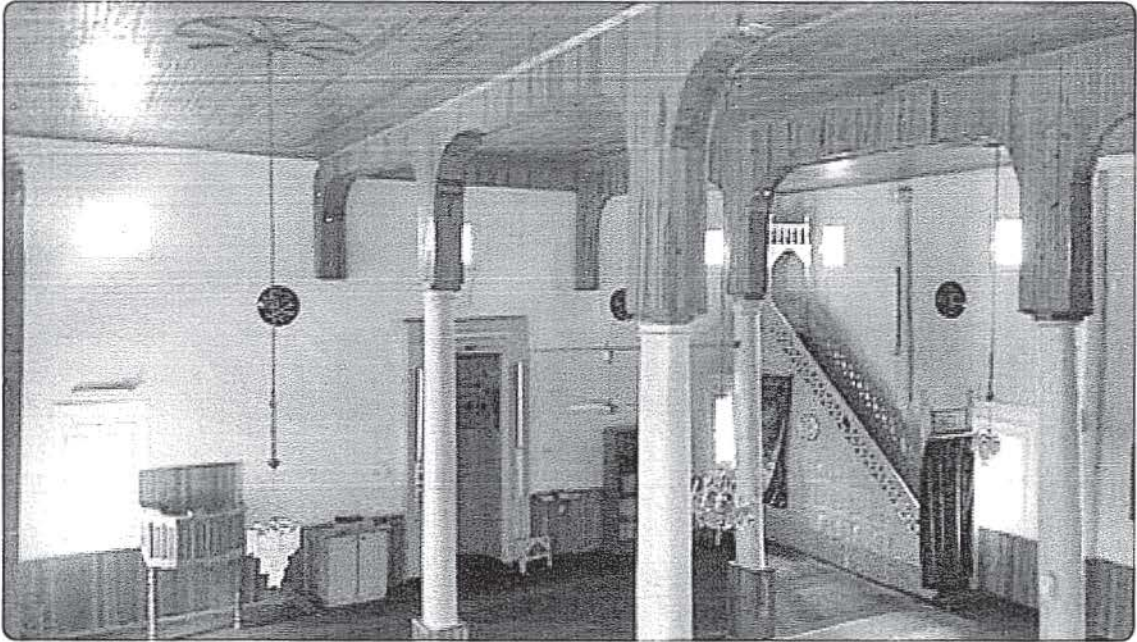

Resim 1.a-b İncekara Câmi (VGMA, 20: 1990)

Resim 2.a-b Bozkurt Baklankuyucak Köyü Câmi

Bozkurt Baklankuyucak Câmî (1814-15 M./ H.1230),⁴ (Resim 2-3). Çataloba Köyü Câmî (18.yy-sonu-19.yy başı) ve Çal Kuyucak Köyü, Kale Cevher Paşa Câmî(1819-20 M./H.1235) düz tavan ahşap destekler tarafından taşınmaktadır.

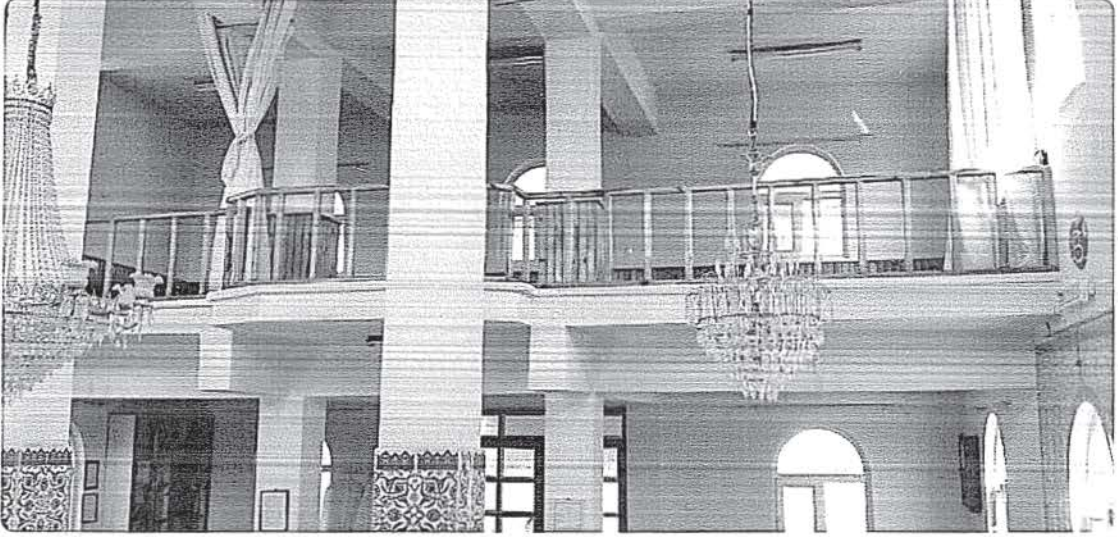
Resim 2 a-b Bozkurt Baklankuyucak Köyü Câmî Onarım Sonrası Harim Görünümü (Nisan 2017)

4. Kitabesine göre Çorbacı zade Seyyid Abdülkadir Ağa tarafından yaptırılmıştır. Onarım öncesinde çıtalı tavanla kaplı olduğu bilinen Yapı günümüzde yeniden inşa edilmiş olup eski halinden eser kalmamıştır. Elimizde eski haline ait siyah beyaz resimler olmasına rağmen resim kalitesi açısından yanında yer verilmemiştir (Çakmak, 1991: 72).

Baklan Çataloba Köyü Câmî'nde (18.yy. sonu 19.yy. başı) destekler üzerine kuzey-güney yönünde yerleştirilen kirişler düz tavanı taşımakta ve kirişlerin üzeri doğu-batı yönünde çakılan düz çıtalarla örtülü iken (Çakmak 1999:res.250). Günümüzde yapı tamamen betonarme olarak inşa edilmiş olup eski görünümünden eser kalmamıştır (Resim 3).⁵

Kale Cevher Paşa Câmî'nde örtü düzeni önceki iki yapıya göre biraz farklıdır. Destekler

üzerindeki kompozit başlıklar ve onun üzerinde de ikinci bir gövde izlenimi veren ağaçtan yapılmış yüzeyleri tahtalarla kaplanmış dikdörtgen prizma şeklinde ahşap destekler yer almaktadır. Bunların üzerinde ise profilli yastıklar oturur. Kuzey-güney doğrultusundan gelen kirişlerle doğu-batı yönünde uzanan kirişlerin kavuşma noktaları yastıklar üzerine denk getirilmiştir. Tavan ise düz tavan şeklinde olup, kirişlemesi üstten yapılmıştır. Dıştan kırma çatı ve kiremit kaplıdır (Resim 4).

Resim 3 Baklan Çataloba Köyü Câmî Kadınlar Mahfili (26 Mart 2017)

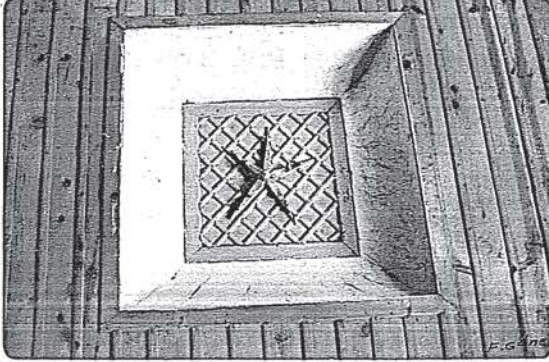
Resim 4. Kale Cevher Paşa Câmî Ahşap Kirişler ve Profilli Yastıklar (VGMA,20: 2006).

5. Köylülerden alınan bilgiye göre cami 2007'de yeniden yapılmıştır.

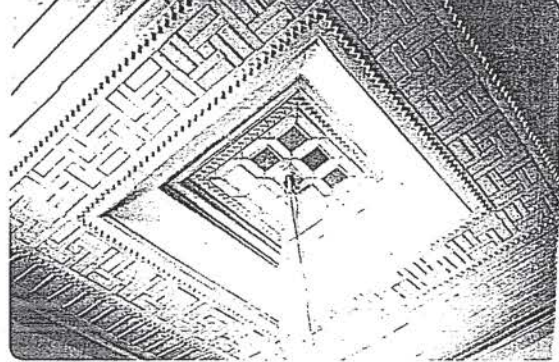
1.3. Düz Çökertme Tekne Göbekli Tavanlı Câmiler

Düz ahşap tavanlı câmilerin tavanlarında rastlanan diğer bir uygulama ise, çökertme göbekli tavanlardır. Tavanların tam ortasında, genellikle kare şeklinde sembolik, tavan yüzeyinden daha derince bir bölüm oluşturularak içi basit kalem işi süslemelerle bezenmiştir.

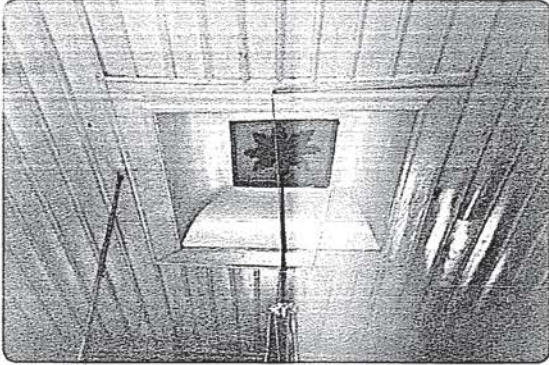
1909 M./H.1327 tarihli Tavas Avdanbaba Cami (Resim 5), 1906 tarihli Sarayköy Hükümetönü Câmî (Resim 6), 19.yy.2.yarıya ait Tavas Aydoğdu Köyü Câmî (Resim 7), 1910 tarihli Acıpayam Ovacı/Taraş Köyü Câmî (Resim 8), 19.yy. sonu-20.yy başına ait Tavas Mestanağa Câmî (Resim 9), 1733 M./H.1146 tarihli Tavas Ali Ağa Câmî (Resim 10a-b),

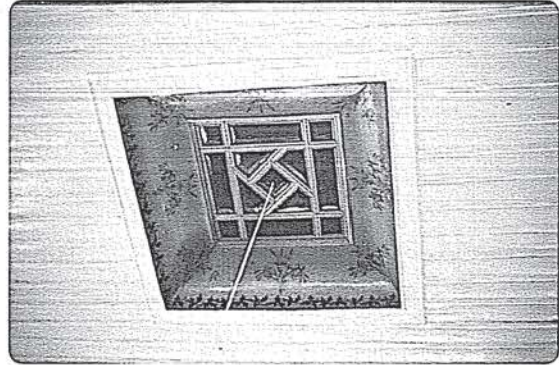
Resim 5. Tavas Avdan Baba Câmî
(VGMA,20:2010)

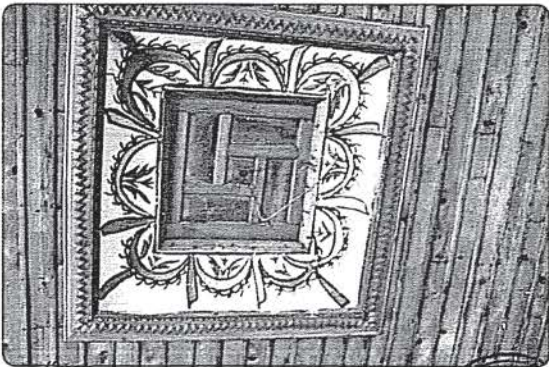
Resim 8. Acıpayam Ovacı/Taraş Köyü Câmî
(İnce, 2003:446)

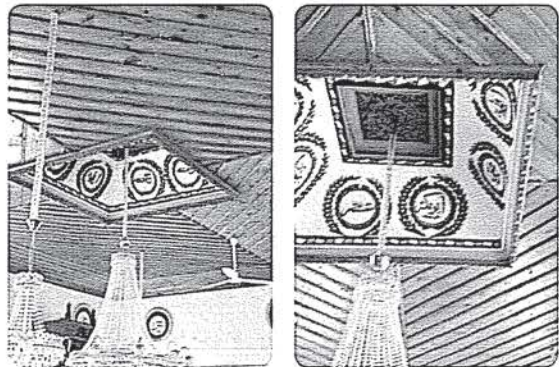
Resim 6. Sarayköy Hükümetönü Câmî(VGMA,20:2004)

Resim 9. Tavas Mestanağa Câmî (VGMA, 20 :1998)

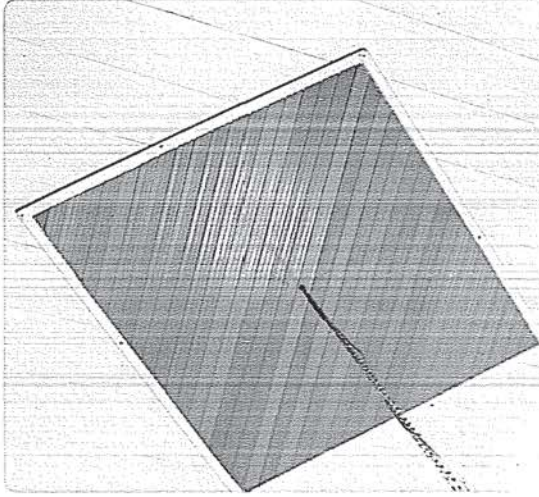

Resim 7. Tavas Aydoğdu Köyü Câmî(
VGMA,24:2004)

Resim 10a-b. Tavas Ali Ağa Câmî
(6 Nisan 2017)

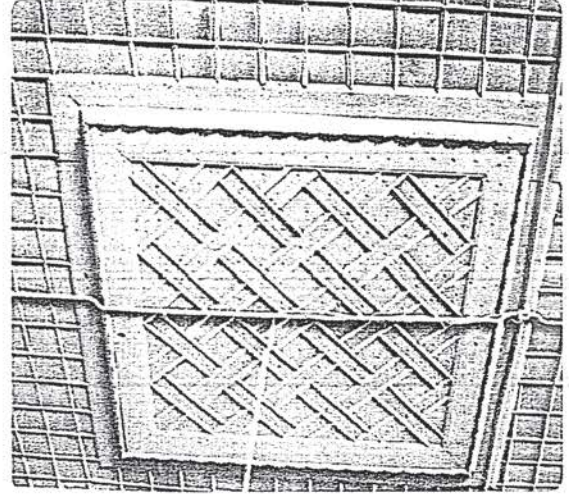
1859 M./H.1276 tarihli Serinhisar Ağalar (Hacı Hamza) Câmî, 1860 M./H.1277 tarihli Tavas Çarşı Câmî, 1871 M./H.1288 tarihli Tavas Dedeli Câmî, Kızılcaölük Hanönü Câmî, 1901-1902 tarihli Babadağ Hamidiye, 19.yy.2.yarisına ait Kavaklı Câmî, Tavas Yukarı Câmî (İnce, 2007:169) Acıpayam Apa Köyü Câmî (Pektaş, 2003b:430) gibi örneklerde tavan ortasında kare göbek şeklinde çökertme göbek uygulamalar mevcuttur.

Resim 11. Güney Dere Câmî (Çevrimli, 2012)

1.4. Düz Çıtalama Göbekli Tavanlı Câmiler

Güney Dere Câmî'nde (1802 M./H.1227) ise basit çıtalı baklava şeklinde bir tavan göbeğine yer almaktadır (Resim 11). Babadağ Yukarı Kuzere Ahmet Paşa Câmî (1870) (Resim 12) ile Sarayköy Çarşı Câmî'nde (18.yy) düz tavanın küçük kareler şeklinde çita kârî olarak yapıldığı görülür (Resim 13). Ortada kare şeklinde yine çıtalarla oluşturulmuş yüzeyden hafif çıkıntılı birer göbek mevcuttur. Çökertme göbekli tavanlar başlığı altında verilen Tavas Ali Ağa Câmî (1733 M./H.1146) ile kubbeli göbekli Akköy Yukarı Câmî'nde (18 yy. sonu 19. yy. başı) ta-

Resim 12. Yukarıkuzere Ahmet Paşa Câmî Tavanı (İnce, 1999:496)

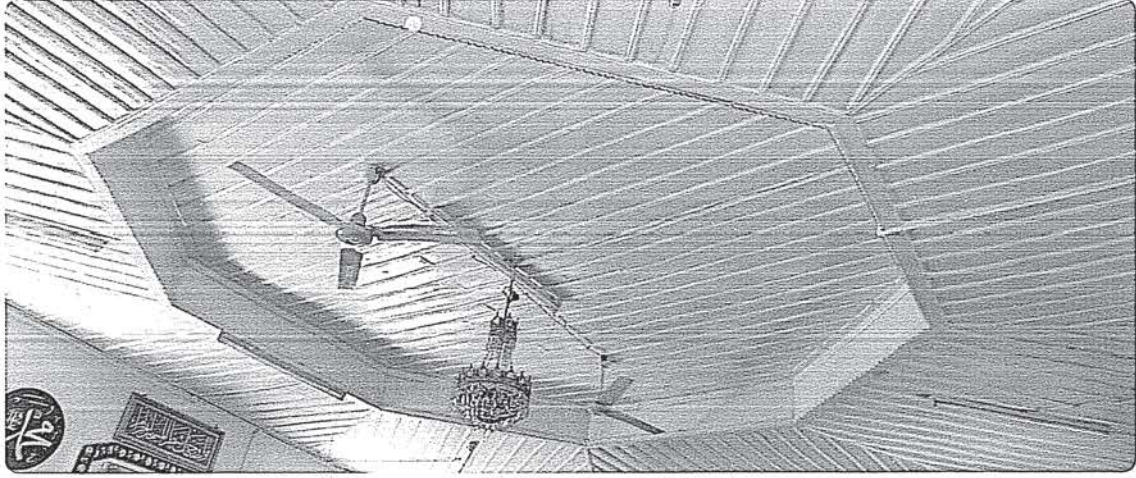
Resim 13. Sarayköy Çarşı Câmî Tavan (VGMA, 20:2004)

vanlar çıtalı tavan şeklindedir. Ele alınan yapılardan Çivril Gümüşsu Dere Câmî'nde (19.yy) ise çıtalama tavan ortasında sekizgen bir form oluşturulmuş, sekizgenin her bir kenarı yere dik key çıtalarla çevrelenmiş ve kenarlardan duvara dik uzanan ve kenarlara doğru genişleyerek uzanan çıtalardan oluşmuştur (Resim 14).⁶

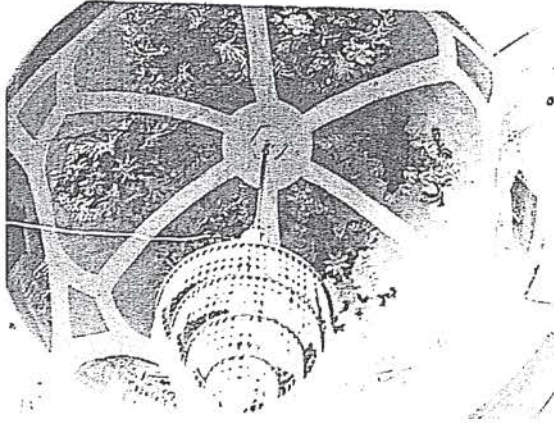
1.5. Düz -Kubbeli Tavanlı Câmiler

Düz ahşap tavanlarda görülen taşıyıcı fonksiyonu olmayan sembolik diğer bir öge de tavanlarda yapılan kubbelerdir. Babadağ Aşağı Tepeardı Câmî (İnce, 1999: 498) (1906M./H.1323) (Resim15), Tavas Ebubekir Câmî (1810-1820

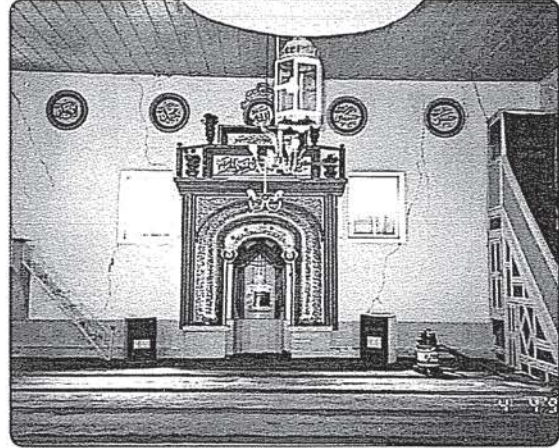
M./H.1225) (Resim 16), Acıpayam Yassihöyük Eski Câmî (1942 tamir) (Resim 17), Yatağan Teke Müsellim Câmî'nde (1811 M./H.1266) (Resim 18a-b) ahşap kubbeler mevcuttur. Bunlardan başka Denizli merkezde Hacı Kaplan (Resim 19⁷) ve Hatipoğlu Câmileri ile Çardak Söğüt Köyü Câmileri, Serinhisar Hacı Hamza (Ağalar) Câmî (1859 M./H.1276), Çivril İğdir Köyü Câmî, Çardak Gemiş Köyü Câmî ve Sarayköy Hisarköy, Sarayköy Hasköy Câmilerinde tavan ortasında göbeklerin varlığı bilinmektedir (İnce, 2007: 145). Yine Akköy Yukarı Câmînde de (18.sonu-19.yy.başı) düz ahşap tavanda kubbe mevcuttur (İnce, 2001: 65-79).

Resim 14. Gümüşsu Dere Câmî (21 Nisan 2017)

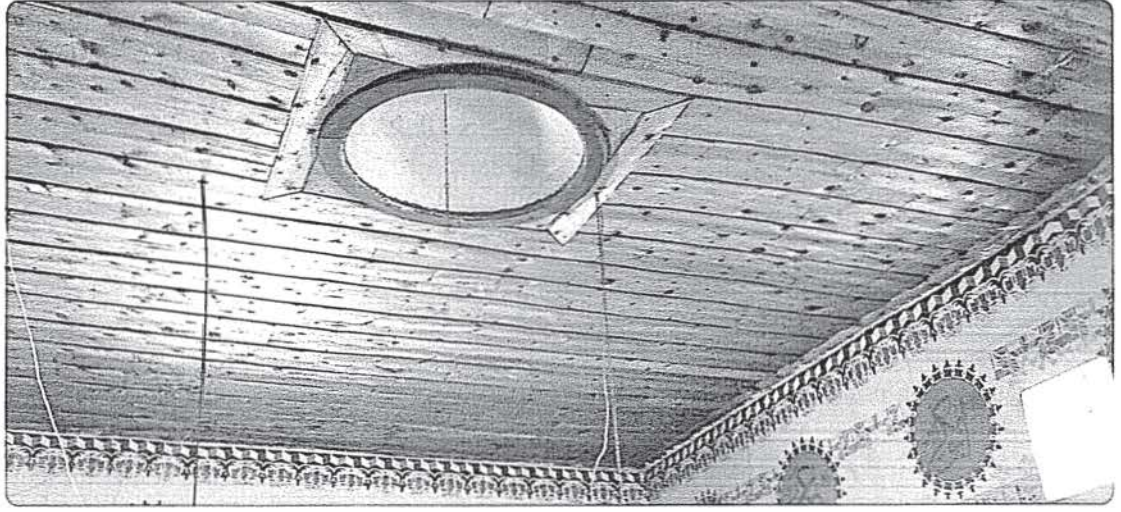
Resim 15. Babadağ Aşağı Tepeardı Câmî Kubbeli Tavan (İnce, 2003: 498)

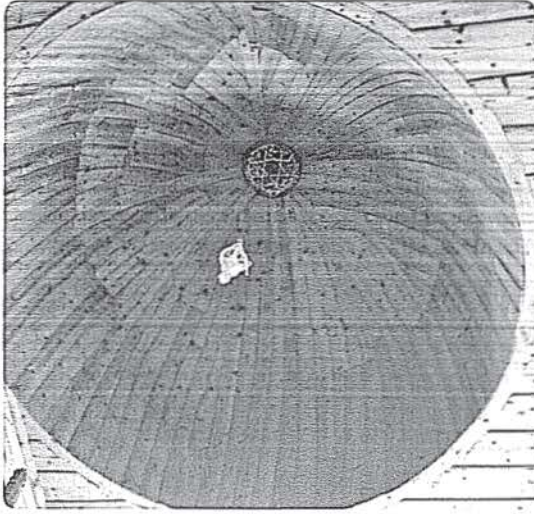
Resim 16. Tavas Ebubekir Câmî (VGMA, 20: 2003)

⁶ Cami kapalı olduğu için resim çekilemediğinden, kendi özel fotoğraf arşivinden bu resmi sağlayan Sayın Süleyman Tüzün'e teşekkür ederim.

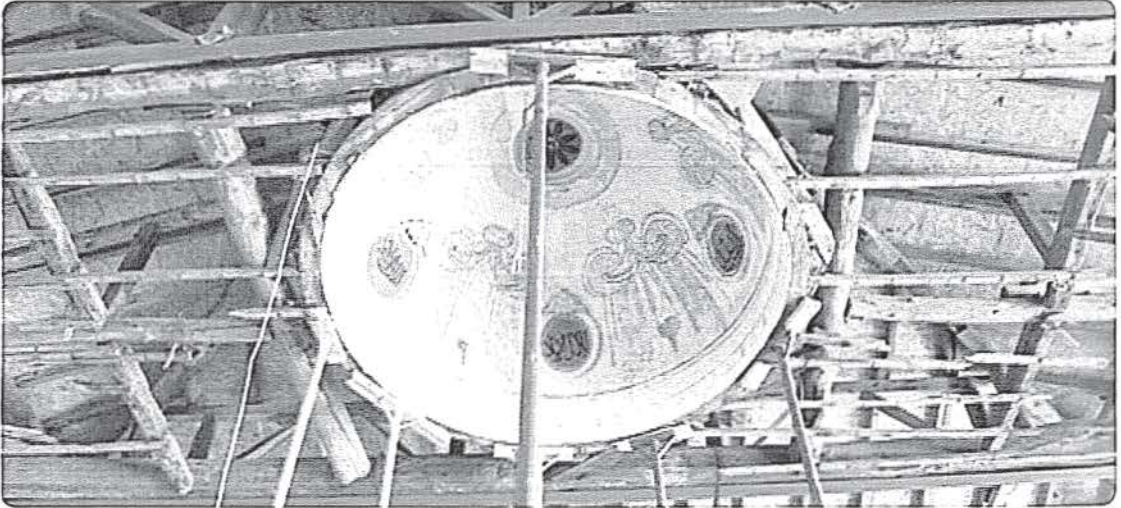
⁷ Aydın Vakıflar Bölge Müdürlüğü (AVBM) olarak kısaltılmıştır.

Resim 17. Acıpayam Yassihöyük Eski Câmî (28 Mart 2017)

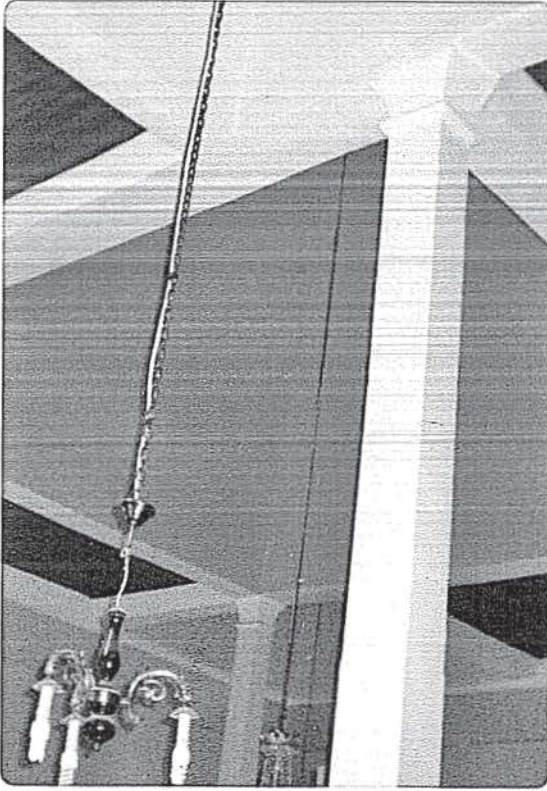
Resim 18. a-b Yatağan Teke Müsellim Câmî (28 Mart 2017)

Resim 19. Denizli Hacı Kaplan Câmî (AVBM -2016)

1.6. Düz- Tonozlu Tavanlı Câmiler

Düz ahşap tavanlı 19.yüzyıl ortalarına tarihlenen Çal Merkez Çarşı Câmî'nde düz ahşap tavanla örtülü bölümünde ortada bir, köşelerinde dört olmak üzere toplam beş çapraz tonoz yerleştirilmiştir ve üzeri dıştan kırma çatılı ve kiremitle örtülmüştür (Resim 20⁸). Tonozların üzerleri bağdadî sıva ile kaplıdır. Çapraz tonozlar kare tabana sahiptir ve birbirleriyle birleşim noktalarında kare şeklinde dört ana taşıyıcı ahşap kolonla desteklenmiştir.⁹

Resim 20. Çal Çarşı Câmî

1.7. Düz- Kademeli Tavanlı Câmiler

Düz ahşap tavanlı Câmilerden aşağıda isimleri verilen sekiz yapıda orta sahnın üzeri kademeli tavan şeklinde düzenlenmiştir. Bekilli Çoğuşlı Köyü Câmî (1743 M./H. 1156), Baklan Boğaziçi Çalkebir Köyü Eski Câmî'nde (1774-75 M. /

H.1186),¹⁰ Acıpayam Çivril Savran Köyü Serbanşah Câmî (18. Yüzyılın üçüncü çeyreği), Acıpayam Yazır Çarşı Câmî (1802M./H.1217), Çivril Bayat Köyü Câmî (18.yy.sonu 19.yy başı) Çal Kocaköy Şalvan Câmî'nde (18.yy-sonu-19. yy başı), Güney Belenardıç Köyü Câmî (1884 M./R.1300), Baklan Tekke Câmînde (18.yy-sonu-19.yy başı) tavan şeklinde olup orta sahnın üzeri kademeli ters tavan şeklindedir. Üst örtü dıştan kırma kiremit çatılıdır.

Bekilli Çoğuşlı Köyü Câmî'nde (1743 M./H. 1156), Orta sahnın ana girişlerde yer alan profilli konsollarla yükseltilmiş olup tavan, kademeli tavan şeklinde yapılmıştır (Çakmak, 1991: 96). Tavanı taşıyan sekizgen desteklerin üzerinde profilli yastıklar ve onun üzerinde de kuzey-güney yönlü girişler vardır. Yan sahnın bir yandan bu girişlere diğer yandan duvarlara oturan 25cm. aralıklarla döşenmiş doğu- batı yönlü girişlerle örtülü olduğu anlaşılmaktadır (Çakmak, 1997: res:238).

Baklan Boğaziçi Çalkebir Köyü Eski Câmî'sinde (1774-75 M./H.1186) destekler, kuzey-güney

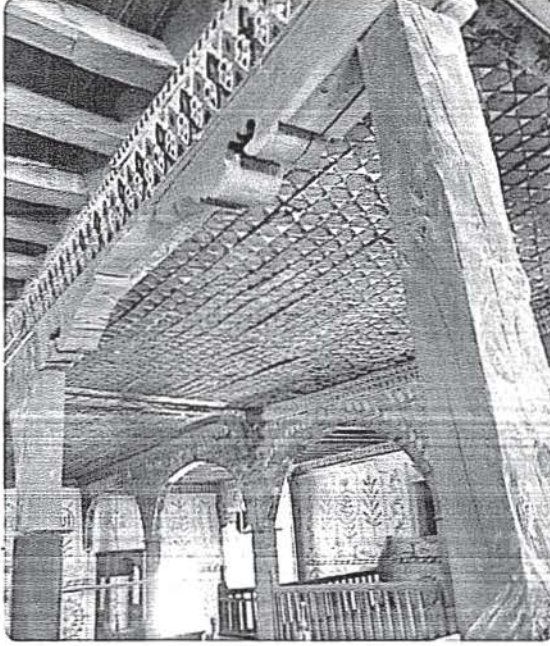
10 Baklan Eski Cami ve Çal'da bulunan diğer iki cami ile ilgili Kaymak Mustafa Paşa'nın 1728 M./H. 1140 Cemâziye'l-ülâ tarihli vakfiyesinde şu bilgilere ulaşılmaktadır: "...Kayıpazarı'nda hayatında müceddeden bina idüb ta'yin-i cihât eylediği Câmî-i şerifte hatip olanlara yevmî beş akça ve vâ'iz olanlara yevmî beş akça ve imâm olanlara yevmî beş akça ve kâtib olanlara yevmî beş akça ve câbi' olanlara yevmî beş akça ve müezzin olanlara yevmî üç akça ve kayyım olanlara yevmî iki akça ve ferraş olanlara yevmî iki akça ve siracı olanlara yevmî bir akça ve bevvâb olanlara yevmî bir akça vazife verile ve yine Pazar-ı mezkûrda vâki' Atik Câmî-i şerifin imâm ve müezzin ve kayyımından her birine yevmî birer akça vazife verile ve Baklan Kazası'nda Çiftlik-i Dayılar nâm mahalde vâki' câmî-i şerifin imâmına yevmî iki akça ve müezzinine yevmî bir akça vazife verile ve balâda zikrolunduğu üzere sâlifü'z-zikr Kayıpazarı'nda vâki' müsakkafât ve mezâri'nin gallâtını tahsîl ve câmî-i mezbûrın iktizâ eden şem'-i ruğan ve zeyt vesâir masârifini rû'yet ve vezâif-i mezkûreyi erbâb-ı cihâta teslim içün merhûm-ı mezbûrun evkâf-ı mütevellisi tarafından bir kaymakam-ı mütevellî nasb ve ta'yin olunub beher yevm on akça vazife verile ve kaymakam-ı mezbûrun Camii mezkur kâtibi kalemiyle asitane-i saadette asıl mütevellî ma'rifetiyle beher sene muhâsebesi görölüb harcırah olmak üzere beher sene bin iki yüz akça kaymakam-ı mezbûre ve altıyüz akçe kâtib-i merkûma üç yüz akça câbiye verildikten sonra ol cânibde olan irâd-ı vakıfdan vezâif-i mezkûre ile câmî-i mezbûrun sâir masârifinden fazla kalırsa asıl mütevellîye teslim oluna..."(VGMA, 735: 119/49).

8 Fotoğrafları çekip gönderen Çarşı Cami Müezzini İbrahim Bozkurt ile müftülük görevlisi Hüsnü Üçkuyulu'ya teşekkür ederim (30.11.2012).

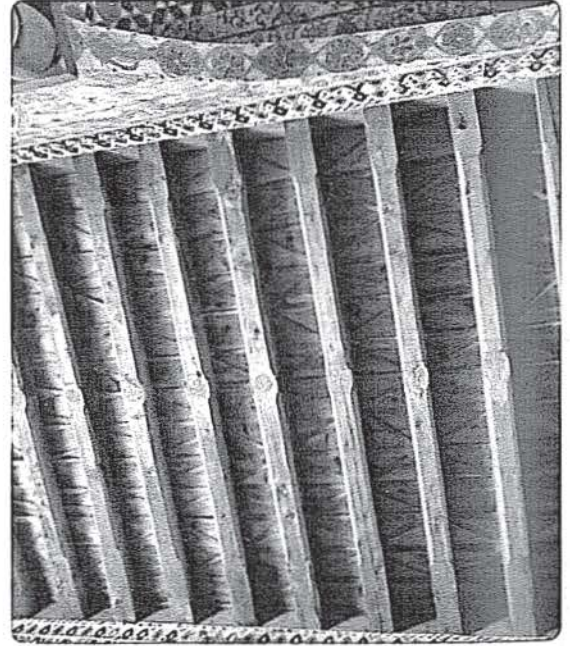
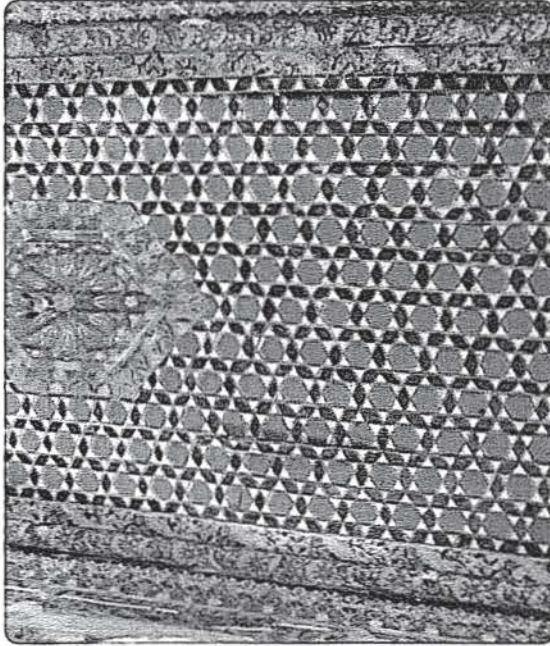
9 VGMA 2007 Yılı Çal Merkez Çarşı Cami hakkında teknik rapor.

yönünde uzanan ana kirişleri taşımaktadır (Resim 20a-b). Kuzey duvarına en yakın iki destekle ana kiriş arasında profilli yastıklar vardır. Yan sahnınların bir tarafı duvarlara, diğer tarafı ana kirişlere oturur (Çakmak,1997: 30). Orta sahn

yanlardan yüksek tutularak tavan doğu-batı yönünde bir kirişle ikiye ayrılmıştır. Sahnınların üstü düz ahşap kirişleme şeklinde yapılmış olup, orta bölüm kademeli tavan şeklinde düzenlenmiştir (Resim 21a-b).

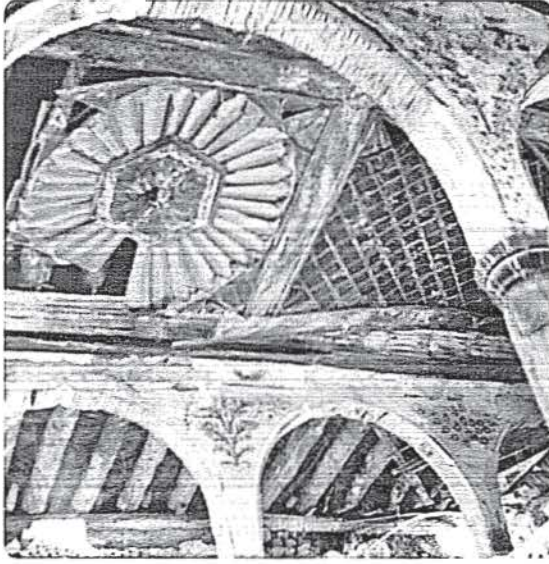

Resim 21.a-b Baklan Boğaziçi Çalkebir Köyü Eski Câmi (AVBM -2017)

Resim 21. c-d Baklan Boğaziçi Çalkebir Köyü Eski Câmi (AVBM -2017)

Çivril Savranşah Köyü Serbanşah Câmî (18. Yüzyılın üçüncü çeyreği), orta sahnın yan sahnılarından yüksek tutularak kademeli tavan şeklinde düzenlenmiştir. Sahnın üzeri ise doğu-batı yönünde 0,15-0,20 m. aralıklarla yerleştirilen kirişlerle örtülerek alttan düz tahtalarla kapatılmıştır. Kirişlerin mekâna bakan yüzleri ise çıtalarla çaprazlamasına baklava şeklinde motiflerle süslenmiştir. Orta sahında tavan ortasında altıgen bir göbek yer almaktadır (Resim 22).

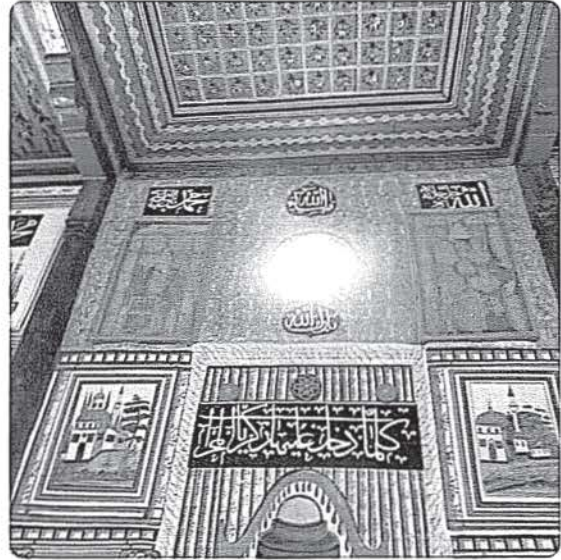
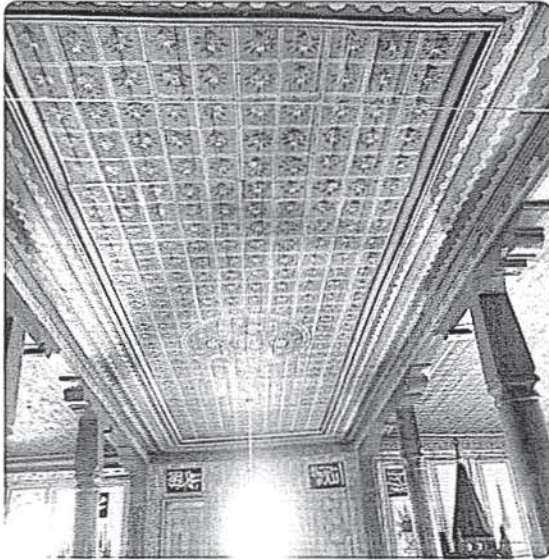

Resim 22. Serbanşah Câmî (VGMA, 20: 2001).

Acıpayam Yazır Köyü Çarşı Câmînde (1802 M./H.1217) ise destekler üzerine kuzey-güney yönünde uzanan kirişler yerleştirilmiştir. Harim tavanının kuzeyi bir kirişle kare şeklinde üç bölüme ayrılmıştır (Resim 23). Orta sahnın kenarlarda yükseltilecek kademeli tavan şeklinde düzenlenmiştir (Resim 24a-b).

Resim 23. Serbanşah Câmî (AVBM : 2011).

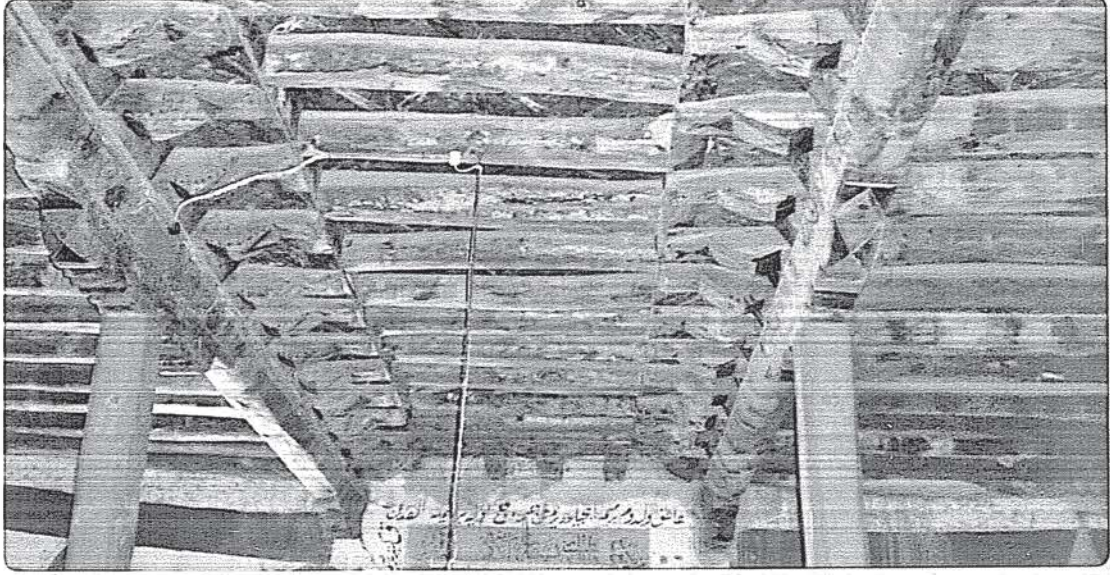

Resim 24. a-b Yazır Kasabası Câmî (AVBM: 4 Nisan 2017).

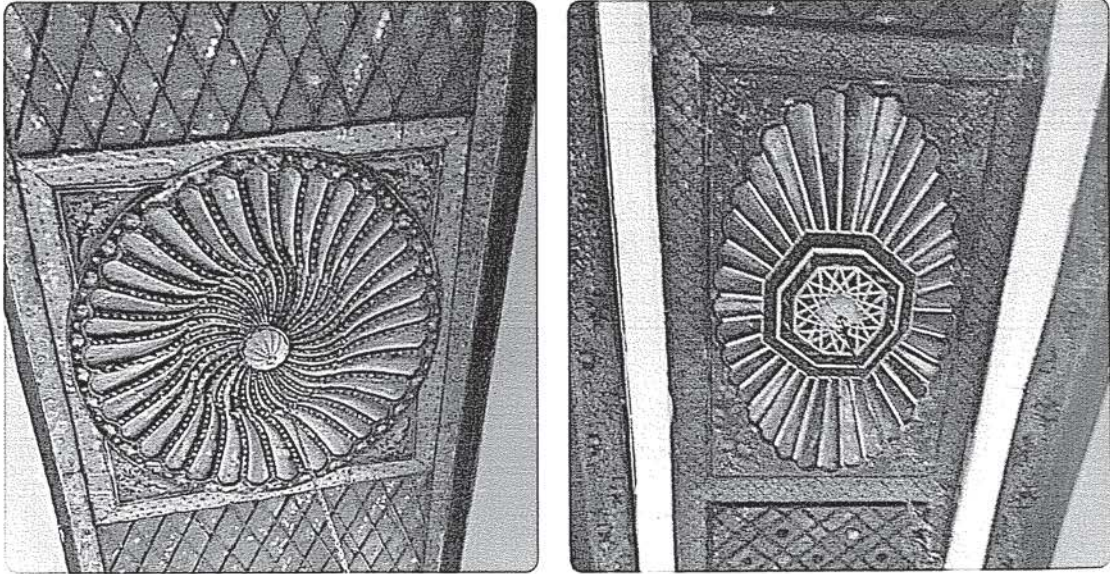
Çivril Bayat Köyü Câminde (1872), kuzey-güney yönünde uzanan ana kirişlerin desteklere oturduğu yerde profilli birer yastık bulunmaktadır. Profiller ortada tam, uç kısımlarda yarım halindedir. Ana kirişler üzerine doğu- batı yönde atılan kirişlerle üst örtünün yükü duvarlardan desteklere aktarılmıştır (Resim 25¹¹). Orta sahin yanlar

dan yüksek tutularak kademeli tavan yapılmıştır. Ahşap kirişlerin üzeri hasırla kaplanmıştır. Yapı önceden toprak damlı iken günümüzde kırma çatı ile örtülmüştür (Cirtil, 2007: 115).

Çal Kocaköy Şalvan Câminde (18.yy-sonu-19.yy başı) orta sahin yanlardan yüksek tutularak kademeli tavan şeklinde yapılmıştır (Resim 26. a-b).

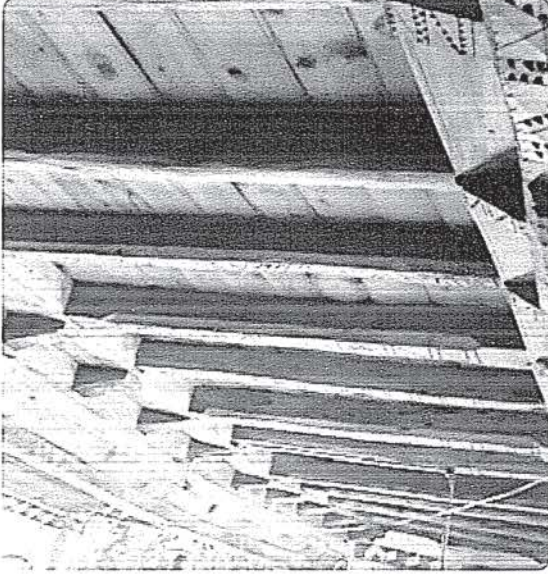
Resim 25. Bayat Köyü Câmî

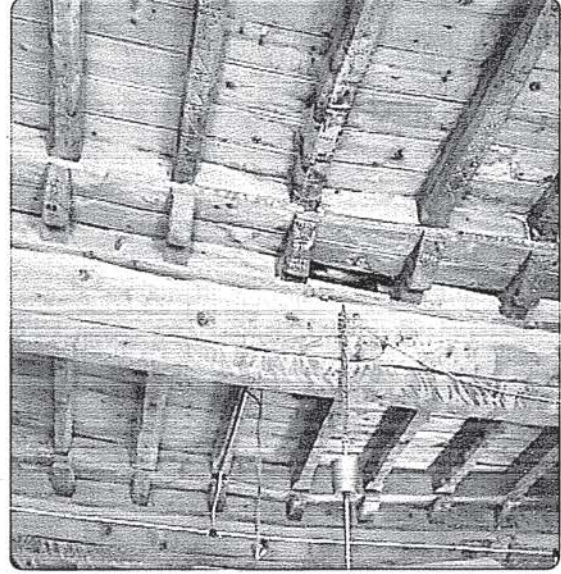
Resim 26. a-b Çal Kocaköy (Şalvan) Câmî Orta ve yan sahin tavanları.

11 (http://www.pamukkale.gov.tr/DE/page/kultur_cami.html.14.03.2017)

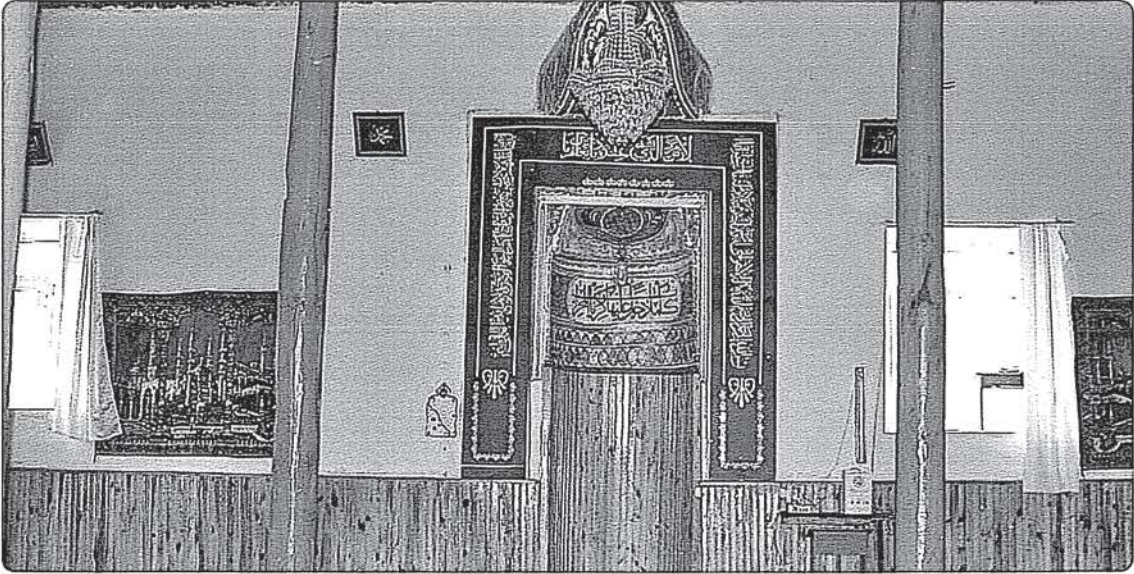
Güney Belenardıç Köyü Câmide (1884 M./R.1300) Dört sahnılı yapıda ortadaki iki sahnin konsollarla yükseltilerek kademeli tavan şeklinde yapılmıştır (Resim 27a-b). Yapıların dış örtüsü düz toprak damlı iken, dönem dönem yapılan onarımlar sırasında kırma çatı ile örtülerek kiremit kaplanmıştır.

Baklan Tekke Câmî'nde (18.yy-sonu-19.yy başı) de desteklere oturan profilli, yastıkların üzerinde kuzey-güney yönlü ana kirişler yer almakta olup, bunları doğu-batı yönlü yan kirişleri taşır (Resim 28¹²). Tavan kirişlemesi üstten yapılmıştır. Bir sıra konsolla orta sahnin tavanı kademeli yapılmıştır. Dıştan kırma çatılı ve kiremit kaplıdır.

Resim 27. a-b Güney Belenardıç Köyü Câmî Tavan (4 Nisan 2017)

Resim 28. Baklan Tekke Câmî

12 http://www.pamukkale.gov.tr/DE/page/kultur_cami.html.18.11.2012

Düz Tavanlı Câmilerde Taşıyıcılar

a. Duvarlar

Düz ahşap tavanlı desteksiz Câmilerde duvarlar taşıyıcı işlevi görmekte olup, kesme taş, moloz taş, kaba yonu, kerpiç, tuğla ve ahşap malzemenin kullanıldığı görülür. Duvarlar kerpiç yığma, moloz taş yığma veya kaba yonu yığma veya kesmetaş şeklinde yapıldığı gibi, çoğu yapıda ahşap hatılların kullanıldığı dikkati çeker. Yapılardaki duvar kalınlıkları 0,56 ile 0,92 m. arasında değişmektedir.¹³ Tavas Ulukent Câmî'nin duvarlarında moloz taş malzeme kullanılmıştır ve plan üzerinden duvar kalınlığının 0,80-0,85 m. olduğu saptanabilmektedir.¹⁴

Serbanşah Câmî'nde (18.yy'ın üçüncü çeyreği) duvarlar pencere alt seviyesine kadar içten moloz taş ve tuğla, dışta ise muntazam blok

taşlarla örülüdür. Bu kesimden yukarısı ise kerpiç örgülü olup, aralarına yatay yerleştirilmiş ahşap hatıllarla inşa edilmiştir. Duvar kalınlığı 0.70 m. ile 0.74 m. arasında değişmektedir.

Yazır Çarşı Câmînde (1802 M./H.1217) ise malzeme olarak bütün beden duvarlarında moloz taş, arada ahşap hatıllarla kullanılmış olup, duvar kalınlığı 0,87 m.dir.

Kale Cevher Paşa Câmî (1819-20M./H.1235) ve Pazar Yeri Câmî duvarlarında kaba yonu taş, moloz taş, pencerelerdeki atkı taşlarıyla mihrapta kesme taş kullanılmış olup duvar kalınlığı yapının tüm beden duvarlarında 0,84 m.'dir.

Baklan Tekke Câmîinde (18.yy-sonu-19.yy başı) ise yapının inşasında tamamen moloz taş kullanılmıştır. Çal Kuyucak Köyü ve Bekilli Çoğuşlı Köyü Câmilerinde yapının tamamında moloz taş kullanılmış olup ahşap hatıllarla desteklenmiştir.

Resim 29. Kale Pazaryeri Câmî (VGMA, 20: 1968)

13 Duvar kalınlıkları ilgili yapıların VGM Arşivindeki planlarından edinilmiştir.

14 http://www.pamukkale.gov.tr/DE/page/kultur_cami.html.18.11.2012

Tablo 3. Düz tavanlı câmilerin duvar örgüsünde kullanılan malzemeler.

Çivril	Gümüşsu Dere Câmi	moloz taş temel üzerine kerpiç arası ahşap hatıllar
Acipayam	Apa Câmi	moloz taş temel üzerine kerpiç arası ahşap hatıllar
Acipayam	Yassihöyük Câmi	moloz taş temel üzerine kerpiç arası ahşap hatıllar
Acipayam	Yazır Câmi	moloz taş, arada ahşap hatıllar
Akköy	Yukarı Câmi	kabayonu-kerpiç
Babadağ	Hamidiye Ovayurt Taraş, Babadağ Aşağı Tepearı, Yukarı Kuzere Câmileri	kesme taş
Babadağ	Kırçıtaş ve Düvenönü Câmileri	kesme taş-tuğla
Baklan	Tekke Câmi	moloztaş
Bekilli	Çoğuşlı Köyü Câmi	moloztaş- ahşap hatıllar
Buldan	Çarşı ve Hacı Bekir Câmileri	moloz taş temel üzerine kerpiç arası ahşap hatıllar
Buldan	Dört Eylül Câmi	kesme taş-kabayonu
Buldan	Ali Ağa Câmi	kesme taş-moloz taş
Buldan	Avdan Baba Câmi	kabayonu-moloz taş
Çal	Çarşı Câmi	kesme taş
Çal	Kuyucak Köyü Câmi	moloztaş- ahşap hatıllar
Çardak	Gemiş Köyü Câmi	moloz taş temel üzerine kerpiç arası ahşap hatıllar
Çivril	Serbanşah Câmi	moloz taş ve tuğla, dışta, blok taş , kerpiç, ahşap hatıllar
Denizli	Ulu Câmi ¹⁰ , Kiremitçi, Akkonak, Öküzbatı, Hatipoğlu, Odun Pazarı, Saraylar Mahallesi, Değirmenci Câmileri	moloz taş temel üzerine kerpiç arası ahşap hatıllar
Denizli	Kuşpınar Hasan Fevzi Efendi Câmi	kesme taş-tuğla-kabayonu
Denizli	İncekara Câmi	moloztaş-kerpiç tuğla
Güney	Çarşı, Hacı Habib, Çolacık, Said Ağa, Mestan, Hacı Hüseyin, El-Hac Hasan-ibn el- Hac Halilzade Câmi	kesme taş, kaba yonu ve moloz taş (?)
Kale	Pazaryeri Câmi ve Cevher Paşa Câmi	kesme taş-devşirme-moloz taş ve kabayonu ahşap hatıllar
Kızılcabölük	Hanönü Câmi	moloz taş temel üzerine kerpiç arası ahşap hatıllar
Tavas	Ulukent	moloztaş
Tavas	Aydoğdu Köyü Câmi	moloz taş temel üzerine kerpiç arası ahşap hatıllar
Tavas	Çayırılık, Kavaklı, Yukarı Câmileri	moloz taş temel üzerine kerpiç arası ahşap hatıllar
Sarayköy	Çarşı Câmi	tuğla-kabayonu
Sarayköy	Hükümetönü, Sarayköy Hasköy	moloz taş temel üzerine kerpiç arası ahşap hatıllar

Güney İlçesindeki desteksiz düz ahşap tavanlı Câmilerden sadece Çarşı Câmî'nin duvar kalınlığı (0,70 m.), Dere, Çolacık, Said Ağa, Mestan, Güney el-Hac Hasan ibn el-Hac Halilzade, Hacı Habib Câmilerinde de 0,75-0,80 m. arasında değişmektedir. Duvarlar tamamen sıvalı olduğu ve hakkında başka bir yayın bulunmadığı için malzeme konusunda herhangi kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak yöre mimarisine bakıldığında kesme taş, kaba yonu ve moloz taş

malzeme ile duvarların yığma olarak yapılmış olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir.

b. Destekler

Denizli ve çevresindeki düz tavanlı câmilerde destek kullanımına bakıldığında 4 ile 12 arasında değişmektedir. Destekler kare, yuvarlak ve sekizgen şeklindedir. Yedi yapıda destekler duvardan tamamen bağımsız, altı yapıda bazen iki bazen dört destek duvarlara bitişiktir.

Tablo 4. Düz tavanlı câmilerde destekler

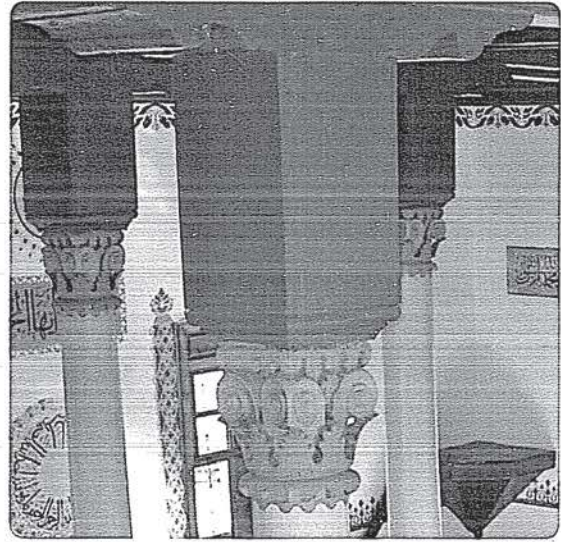
Yapı adı	Tarihi	Destek sayısı	Şekli			Çapı	Serbest	bitişik
			Kare	yuvarlak	sekizgen			
Tavas Ulukent Câmî	1530	4	4			0,23-0,24 m.	2	2
Çivril Bayat Köyü Câmî	1872	4	3	1			2	2 ¹¹
Bekilli Çoğuşlı Köyü Câmî	1743M./H.1156	6			6		6	
Çivril Serbanşah Câmî	18.yy'ın üçüncü çeyreği	6		6		0,30-0,33m	6	
Baklan Boğaziçi Çalkebir Eski Câmî	1774-75 M./H.1186	8	2	6			6	
Acıpayam Yazır Çarşı Câmîndeki	1802M./H.1217	10		10		0,32-0,35 m.	6	4
Baklan Tekke Câmî	18.yy sonu-19 yy başı	12		12			12	
Baklan Çataloba Köyü Câmî	18.yy sonu-19 yy başı	8	3	5			4	4
Kale Cevher Paşa Câmî	1819M./H.1235	12		12 ¹²		33-36cm	10	
Çal-Şalvan Câmî	19.yy başı	8	3	5			4	4
Bozkurt Baklan kuyucak Câmî	1814-15	8	2	6			8	
Güney Belenardıç Köyü Câmî	1884	14 ¹³	11		3		4	10
Çal Çarşı Câmî	1903	4	4 ¹⁴					
Toplam		104	32	63	9			

Düz tavanlı Câmilerden on üç câmide toplam yüz dört ahşap destek bulunmaktadır. Bunlardan otuz ikisi kare, altmış üçü yuvarlak, dokuzu sekizgen şeklindedir. Yapılardan sadece Çivril Savranşah Köyü Serbanşah Câmî'nde (18. yüzyılın üçüncü çeyreği) yuvarlak şekilli (Resim 30), Kale Cevher Paşa Câmînde (1854 M./H. 1251.) kompozit (Resim 31) , Bekilli Çoğuşlı Köyü Câmînde (1743 M./H.1156.) kare prizmal şekilli (Resim 32) sütun başlığı şeklinde düzenlemeler mevcuttur.

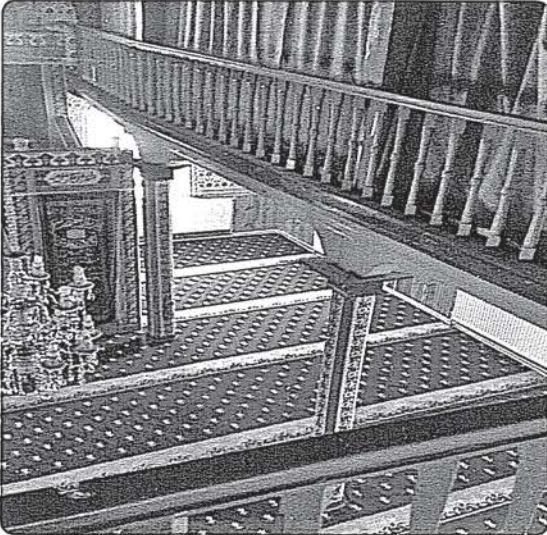
Yazır Kasabası Çarşı Câmî'nde on adet yuvarlak destekten ikisi kuzey, ikisi güney duvarına bitişik ve altısı bağımsızdır. 0,32 -0,35m. arasında değişen çaptaki destekler tek parça ahşaptan yapılmış ve tavana yakın yerde birer silmeden sonra 0,50 m.'lik dikdörtgen prizma şeklinde yukarı doğru daralan birer başlık görünümünde yükselmektedir (Resim 33). Benzer örnekler Kale Cevher Paşa Câmî'nde sütun başlıkları üzerinde de görülmekle birlikte bunun başlık olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışmalıdır.

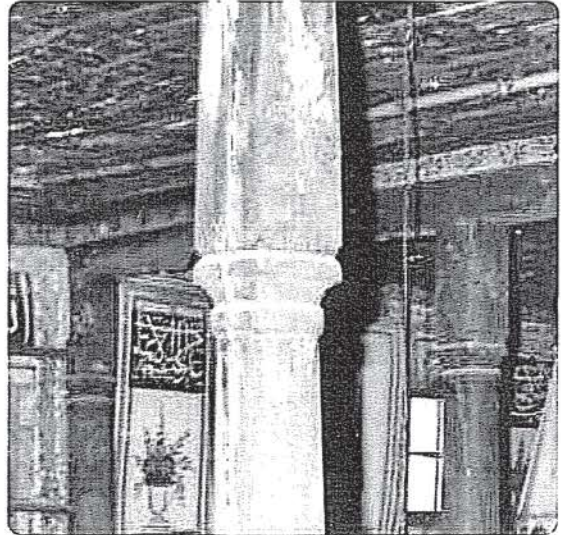
Resim 30. Çivril Serbanşah Câmî sütun başlığı.

Resim 31. Kale Cevher Paşa Câmî sütun başlığı.

Resim 32. Bekilli Çoğuşlı Köyü Câmî (2017)

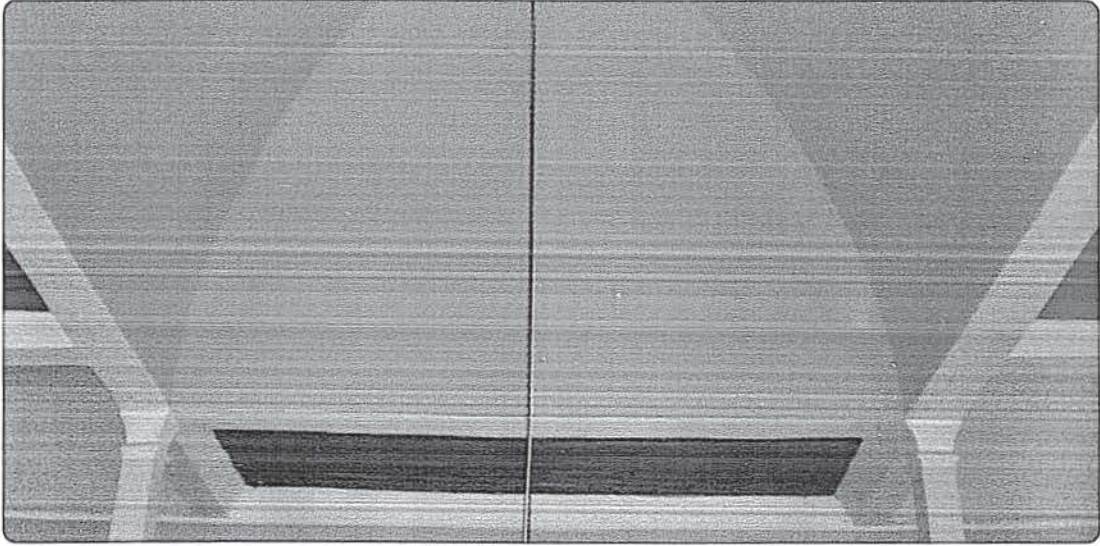
Resim 33. Yazır Beldesi Çarşı Câmî Ahşap Destekler (VGMA, 20: 2004)

Çal Çarşı Câminde (19.yy başı) tonoz örtüyü taşıyan kare destekler üzerinde birer silmeden sonra kare prizmal şekilde başlık görünümü verilen bir bölüm oluşturulmuştur (Resim 34¹⁵).

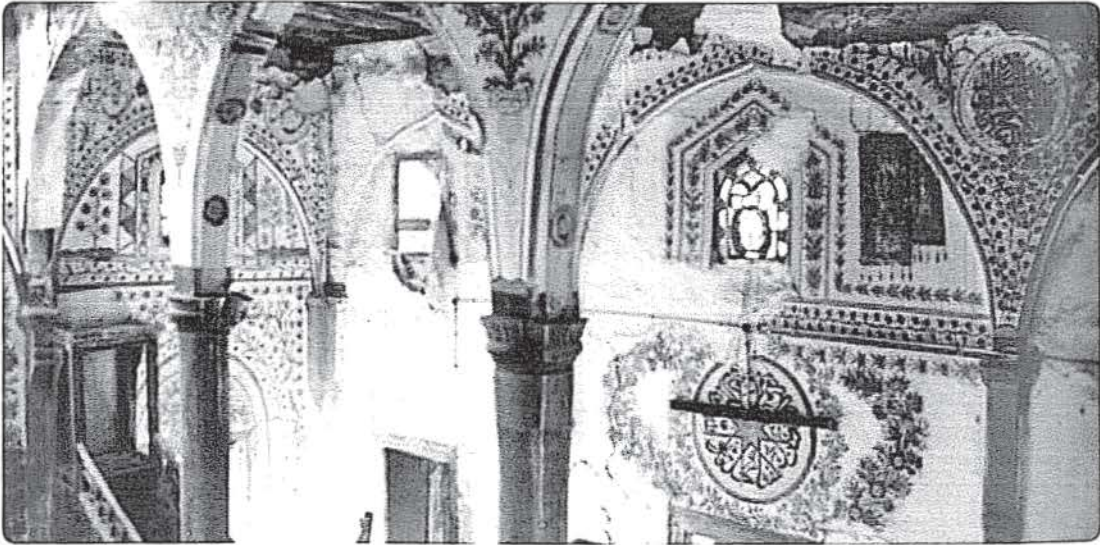
Baklan Boğaziçi Çal Kebir Köyü Eski Câmî'nde (1774-75 M./H.1186) destekler, güney yöne doğru, ikinci ve üçüncü açıklıklar taşıyıcı olmayan dekoratif sivri kemerle, son açıklık ise aynalı kemerle kapatılmıştır.

Bozkurt Baklan Kuyucak Câminde (1743M. /H.1156) ise desteklerin 1989 yılına kadar birbirine üç dilimli dekoratif ahşap kemerlerle bağlı olduğu, onarım sırasında basit kemerler yapıldığı anlaşılmaktadır.

Çivril Serbanşah Câmî'nde (18.yüzyılın üçüncü çeyreği) destek araları taşıyıcı işlevi olmayan sivri ahşap kemerlerle kapatılmıştır (Resim 35).

Resim 34. Çal Çarşı Câmî (30.11.2012)

Resim 35. Çivril Serbanşah Câmî kemerler (VGMA, 20: 2001)

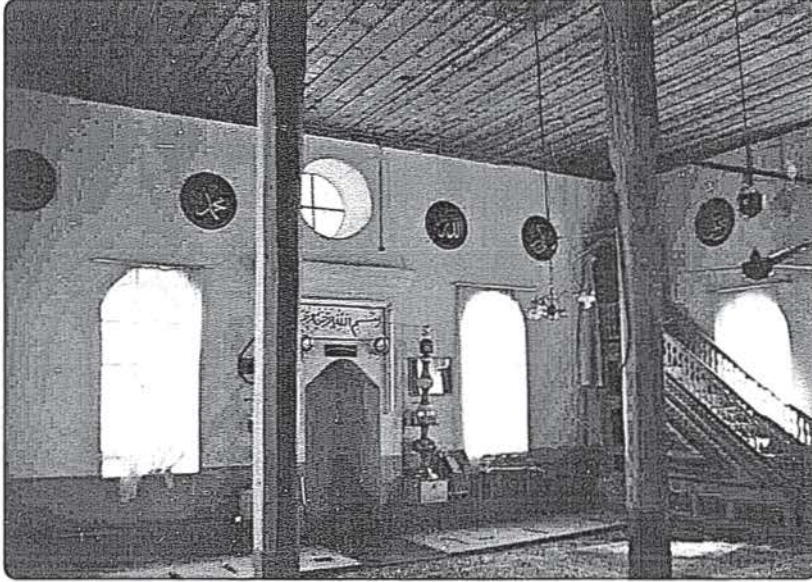
15. Fotoğrafları çekip gönderen Çarşı Cami Müezzini İbrahim Bozkurt ile müftülük görevlisi Hüsnü Üçkuyulu'ya teşekkür ederim.

Çal Kocaköy Şalvan Câmînde(18.yy-sonu-19. yy başı) aşağıdan yukarıya doğru daralan, kare prizmal başlıklara oturan yuvarlak kemerlerle orta ve yan sahnınlar ayrılmıştır (Resim 36).

Çal Kuyucak Köyü Câmînde de tavanı destekleyen ahşap direklerin çokgen formda olduğu anlaşılmaktadır (Resim 37).

Resim 36. Çal Kocaköy Şalvan Câmîi Destekler (6 Nisan 2017)

Resim 37. Çal Kuyucak Köyü Câmîi Destekler (VGMA,20:2004).

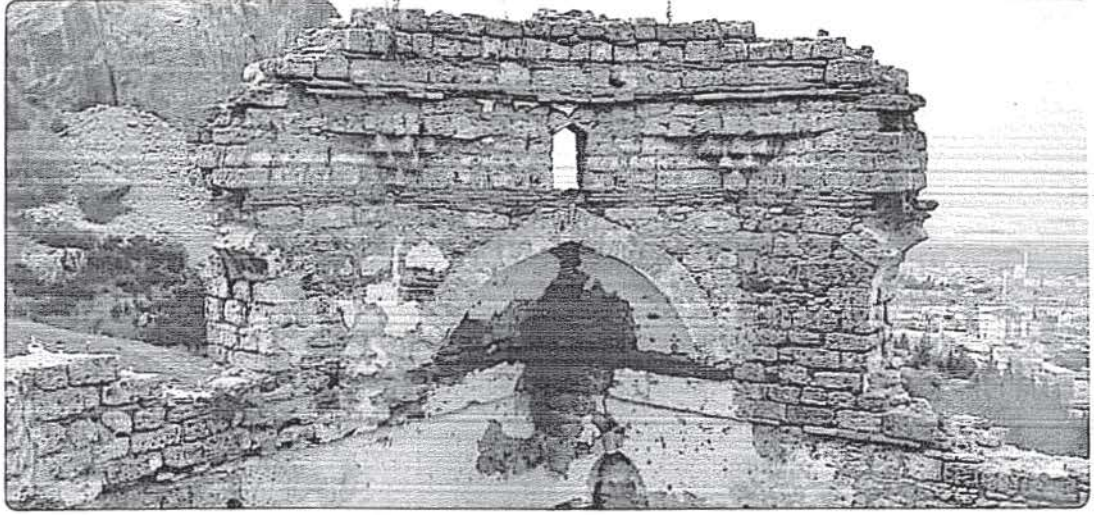
2. Kubbeli Câmiler

Yapılan çalışmada Denizli ve çevresindeki câmilerden diğer bir grubu kubbeli câmiler oluşturmaktadır. Honaz Sultan Murad Câmî (15-16. yy), Çivril Dedeköy Emirhisar Câmî (15.-16. yy),¹⁶ Tavas Hırka Köyü Câmî (1860-61M.)¹⁷ Çivril Çarşu Câmî (1903), Kayalık (Eski Müftü) Câmî kubbeli Câmilerdendir.

2.1. Örtü Düzeni:

Bugün harap bir halde olan Honaz Sultan Murad Câmî 15-16 yüzyıl¹⁸ fotoğraflarında yapıda hari

min kuzey-batı köşesinde içi üçgen bir kuşakla doldurulan ve günümüze ulaşabilen tromp kalıntılarından ve yuvarlak formdan, üst örtünün kubbeye örtülü olduğu anlaşılmaktadır (Resim 39). Dışta sekizgen olan kubbe kasnağı içte sekizgenin köşelerine yerleştirilen mukarnas dolgular aracılığıyla on altıgene dönüştürülmüştür. Güney doğu ve güney batı köşelerdeki trompların sadece kemer başlangıçları seçilmektedir. Kubbeye geçiş sivri kemer şekilli büyük tromplarla sağlanmıştır (Resim 38).

Resim 38. Honaz Sultan Murad Câmî*

16 Ayda Arel yapının 15. yüzyıl özellikleri gösterdiğini ve fetih dönemine ait olması gereken yapının bir külliye parçası olduğunu söyler (Arel, 1990: 5).

17 Söz konusu yapının tarihlendirmesi konusunda Vakıflar Genel Müdürlüğü uzmanlarından oluşan (Sanat Tarihçi Birsan Erat, restoratör Selçuk Tezcan ve Y. Mimar Aydın Y. Kesici) heyetin raporunda (201802001-RP003) yapının son cemaat yerinde bulunan girişin iki yanındaki mukarnas kavsaralı iki mihrabiye ve duvar üzerinde bulunan dört konsol ile döşeme üzerinde bulunan dört sütun alınışından aslında üç birimli, üç kubbeli bir biçime sahip olduğu, 1991 yılında mevcut olan sonraki bir dönemde yapılan son cemaat yerinin de korunmaya değer özellikte olduğunu, ancak aslına uygun kubbeli bir proje çizilerek kurulup onayına sunulması ve konuyla ilgili son kararın yerinde yapılacak bir incelemeden sonra verilmesi önerilmiştir.

18 Çakmak, Denizli ve çevresinin 1429 yılında II. Murad Döneminde Osmanlı hakimiyetine girdiğini, Sultan Murad'ın burada bir cami yaptırma ihtimalinin olabileceğinden söz eder. Evliya Çelebi'nin ise Honaz'da iki camiden söz ettiğini, Kale içindeki Kurşunlu caminin bu cami olması ihtimal dahilinde olduğunu ve yapının 15.yüzyıl-17 yüzyıl zaman aralığında yapılmış olabileceğinden söz eder (Çakmak, 1991: 18).

* www.kulturportalı.gov.tr/turkiye/denizli/gezilecek/yer/sultan-murad-cami 10.04.2017

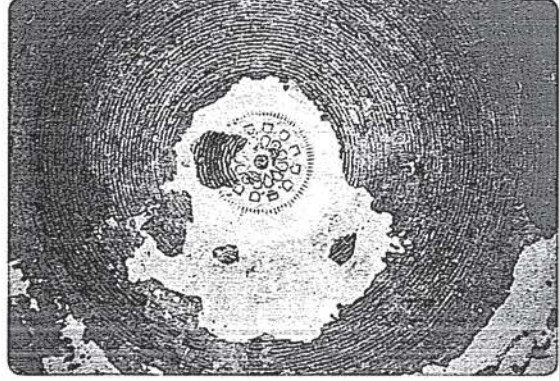
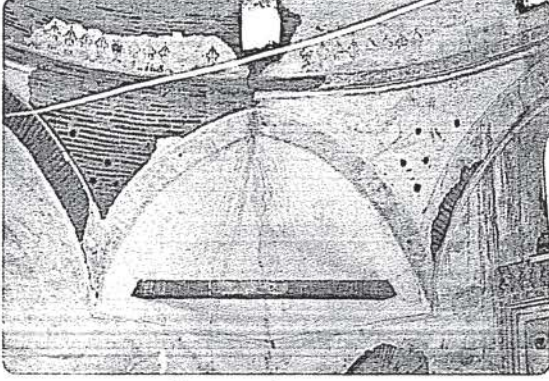
Çivril Emirhisar Dedeköy Câmî (15.-16.yy) kare planlı kubbeli bir yapıdır. Kubbe dışta sekizgen bir kasnağa oturmakta olup, her kenarda yuvarlak kemerle kuşatılmış dikdörtgen birer pencere vardır. İçerde ise kubbeye geçişler oldukça büyük tromplarla sağlanmakta ve içlerinde birer gergi kirişi bulunmaktadır. Tromplar arasında ise üçgen kısımlar yer alır. Sekizgen kasnağa oturan kubbenin yükleri, pişmiş toprak kaplarla hafifletilmiş pandantiflerle karşılanmaktadır (Arel, 1990: 5).

Yapı oldukça harap bir halde iken, 2004 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır (Resim 39a-b-c).

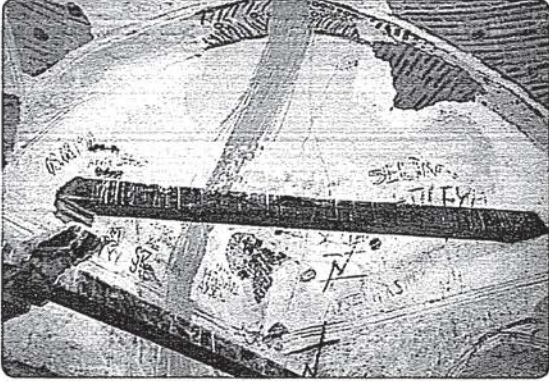
Tavas Hırka Köyü'nde bulunan câmi kare planlı ve kubbe ile örtülüdür. Kubbe dışta sekizgen bir kasnağa sahiptir. Kasnağın her kenarının ortasında sivri kemerli birer sağır pencere yer al

maktadır. Kubbeye geçiş içerde oldukça büyük viyvi tromplarla sağlanmıştır (Resim 40).

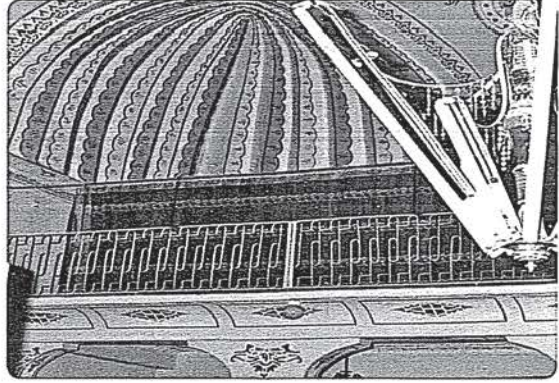
Denizli Kayalık Müftü Câmide orta mekân, büyük bağıdadi bir kubbe ile örtülmekte olup doğu, batı ve kuzeyde etrafını bağıdadi beşik tonozlu mekânlar kuşatır. Kubbe dıştan kurşunla, tonozlu mekânların üzeri çatılı ve kiremit kaplıdır (Resim 41a-b).

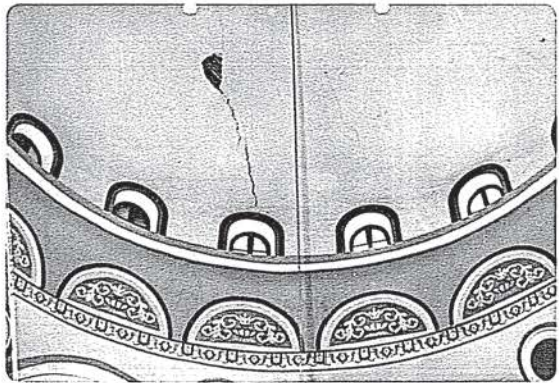
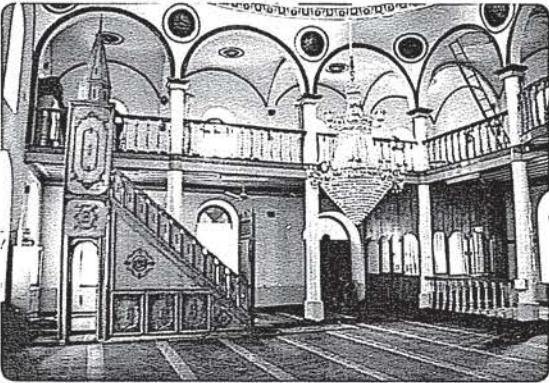
Resim 39 a-b. Çivril Emirhisar Dedeköy Câmî Kubbe (VGMA, 20: 2003)

Resim 39 c. Çivril Emirhisar Dedeköy Câmî Kubbe (VGMA, 20: 2003)

Resim 40. Tavas Hırka Köyü Câmî kubbeye geçişler (VGMA,20:2004).

Resim 41 a-b. Denizli Kayalık Müftü Câmî-kubbe (VGMA, 20: 2004; 20: 1999).

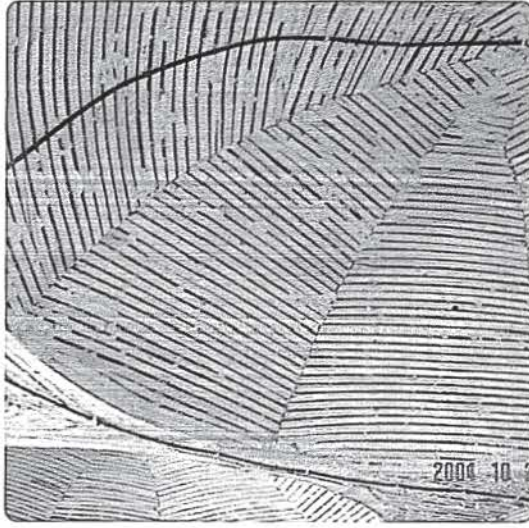
Çivril Çarşı Câminde harimi içten örten bağdadî kubbe dıştan sekizgen yüksek bir kasnakla kuşatılmış ve her cephede sivri kemerli birer pencere açılmıştır. Kasnağın üzerinde bulunan sekiz dilimli piramidal çatı ise kiremitle kaplıdır. İçerideki bağdadî kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır (Resim 42a-b- 44).

2.2. Duvarlar

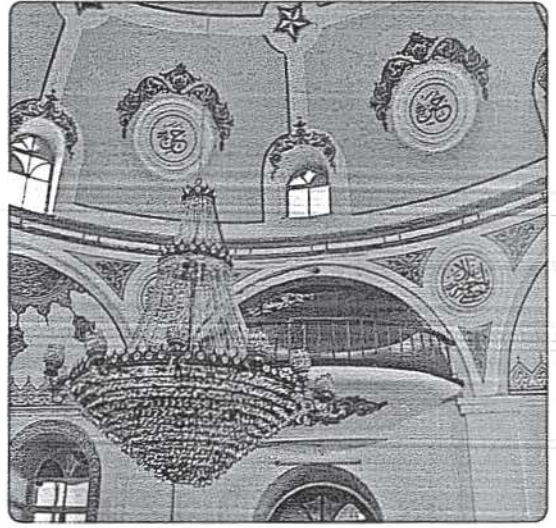
Honaz Sultan Murad Câminde kubbe duvarlar tarafından taşınmaktadır. Günümüzde harap bir halde olan yapıda kaba yonu, moloz taş,

tuğla, tromplarda tuğla, kasnakta ve kubbeye dönüşümlü kaba yonu ve tuğla malzeme kullanılmıştır (Çakmak, 1991: 15).

Emirhisar- Dedeköy Câminde de yine kubbe duvarlara oturmakta olup duvar kalınlığı 1,46-1,50 m.dir. Duvarlarda devşirme blok taşlar, kaba yonu, kesme taş, mermer, kubbe, kemer ve tromplarda tuğla, kullanılmıştır (Resim 44). Kasnakta kaba yonu üç sıra tuğla şeklinde alması örgü görülmektedir.¹⁹

Resim 42 a-b. Çivril Çarşı Câmi bağdadî kubbesi (VGMA, 20: 2004)

Resim 43. Çivril Çarşı Câmi onarım sonrası (VGMA, 20: 2004).

Resim 44. Çivril Dedeköy Emirhisar Câmî (VGMA, 20: 2003)

19. Arkeolog Nesrin Karabay ve Arkeolog Cevdet Sevinç tarafından hazırlanan 09.04.2006 tarihli envanter fişi.

Tavas Hırka Köyü Câminde de kubbe 1,47-1,67 m. arasında değişen kalınlıktaki duvarlar tarafından taşınmaktadır. Duvarlarda kabayonu taş, moloz taş, yer yer kesme taş, pencere atıkları ile harimin giriş açıklığında devşirme mermer kullanılmıştır (Resim 45a-b).

Denizli Merkez Kayalık Eski Müftü Câmî, kare planlı 11m.çapında, yerden 16 m.yüksekliğinde bağıdadi kubbeli bir yapıdır. Kubbe, güneyde duvarlar diğer üç yönde 5,5 metre uzunluğundaki sekiz yuvarlak ahşap destek tarafından taşınmaktadır. Destek araları bağıdadi yuvarlak kemerlerle kapatılmıştır. Kubbe dışarıdan kurşun ile kaplıdır. On altıgen kubbe kasnağında on altı pencere mevcuttur. Kubbeyi doğu-batı ve kuzeyden bağıdadi beşik tonozlu mekânlar kuşatır. Duvarlar yığma olarak kesme taştan inşa edilmiş ve kalınlığı 0,72m'dir.

Çivril Çarşı Câmînde (1903) ise bağıdadi kubbe-yi taşıyan beden duvarları kesme taştan inşa edilmiştir. Kubbe ve tromplar ise bağıdadi olarak yapılmıştır.

3. Karşılaştırma Ve Değerlendirme

Denizli ve çevresinde bulunan, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden elde edilen her tür belge (resim, plan, rapor vb) ile diğer araştırma ve yayınlardan da yararlanılarak ele alınan bazı Câmîler yapı elemanları açısından değerlendirilmiştir. Yapılar düz tavanlı ve kubbeli Câmîler olarak gruplandırılmıştır. Bu bağlamda yetmiş bir düz tavanlı, beş kubbeli Câmî tespit edilmiştir.

Düz tavanlı Câmîlerde kendi içerisinde göbeksiz, tekne tavanlı, kubbeli tavanlı, kademeli tavanlı, çıtalı göbekli tavanlı ve tonozlu tavanlı şeklinde tasnif edilmişlerdir. Her iki ana grup düz tavanlı ve kubbeli Câmîler de örtü düzeni ve taşıyıcılar olarak alt başlıklar açılarak incelenmiştir.

3.1. Üst Örtü Düzeni:

İçte düz tavanlı Câmîlerin üst örtü sistemine bakıldığında bir kısmının önceki dönemlerde toprak dam şeklinde olduğu ve zamanla yapılan onarımlar sonrasında hepsinin üzerine kırma çatılı yapıp, kiremitle örtüldüğü öğrenilmiştir.

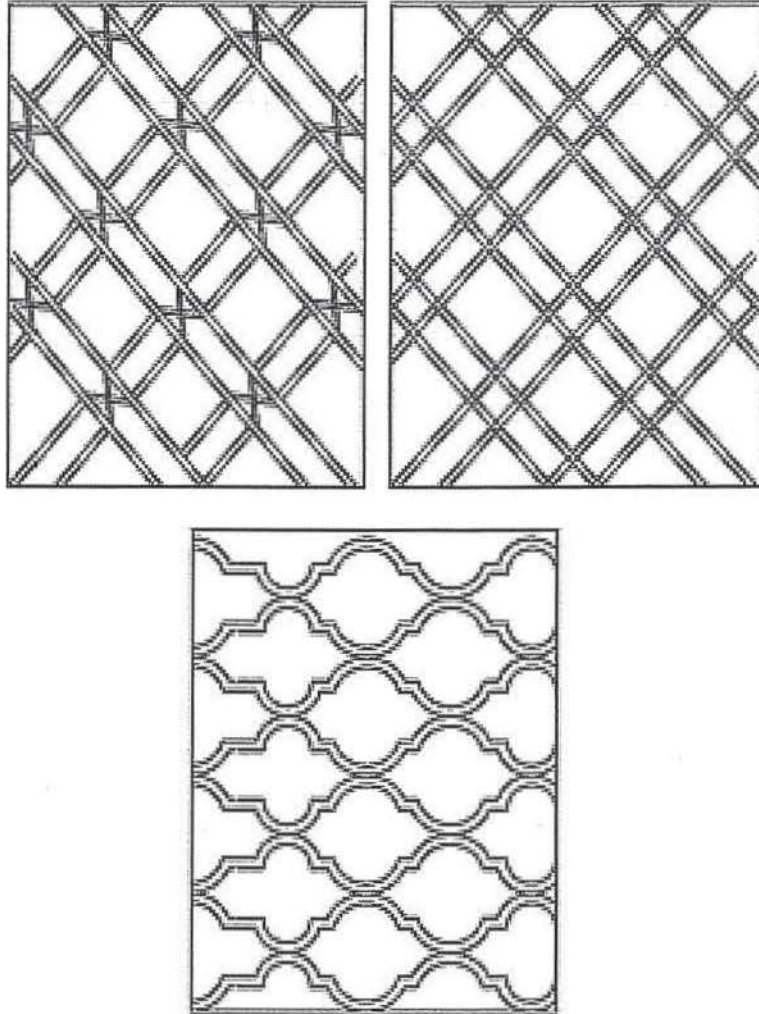

Resim 42 a-b. Çivril Çarşı Câmî bağıdadi kubbesi (VGMA, 20: 2004)

Tavanlarda tamamen düz tavan, düz tavanda kirişlemenin üstten yapıldığı²⁰, düz tavan ortada tekne tonoz şeklinde göbek, düz tavan ortada kubbe, düz tavan çıtalı göbek, çıtakâri tavan ortada çıtakâri göbek, çıtakâri tavan ortada kubbe, kademeli tavan şeklinde düzenlemeler karşımıza çıkmaktadır.

İncelenen örneklerden desteksiz ahşap tavanlı Câmilerde iç örtü düz tavan şeklindedir. Düz tavanlar, geleneksel Türk evlerinde de çok yaygın olarak uygulanmıştır. Bu tavanlar; kirişlemenin altına perdahlı veya düz tahtaların, uzunlamasına düzgün bir yüzey oluşturacak biçimde çakıl

masıyla elde edilir. Daha sonra bu yüzey çeşitli süsleme teknikleriyle bezenebilir. Bu teknikte yapılan tavanlarda kirişlemenin altı kaplandığı için kirişleme görünmez. Dolayısıyla düzgün bir görünüm elde edilir. Duvar ile bütünlüğünün sağlanması için ince pervazlarla çevrelenebilir. Çoğunlukla yapıldığı döneme, konumuna ya da ustanın süsleme anlayışına göre, çita ve tahtalarla geometrik şekiller oluşturularak, S ve C kıvrımı parçaları, aplike elemanlarla çok farklı şekillerde süslendikleri görülür. Bazı örneklerde ise düz bırakılan zeminin ortasına bir göbek oluşturularak sade bir süsleme yapılmıştır.

Çizim 1. Sık kullanılan çıtakâri tavan uygulamaları (Yıldırım ve Hidayetoğlu, 2006: 336).

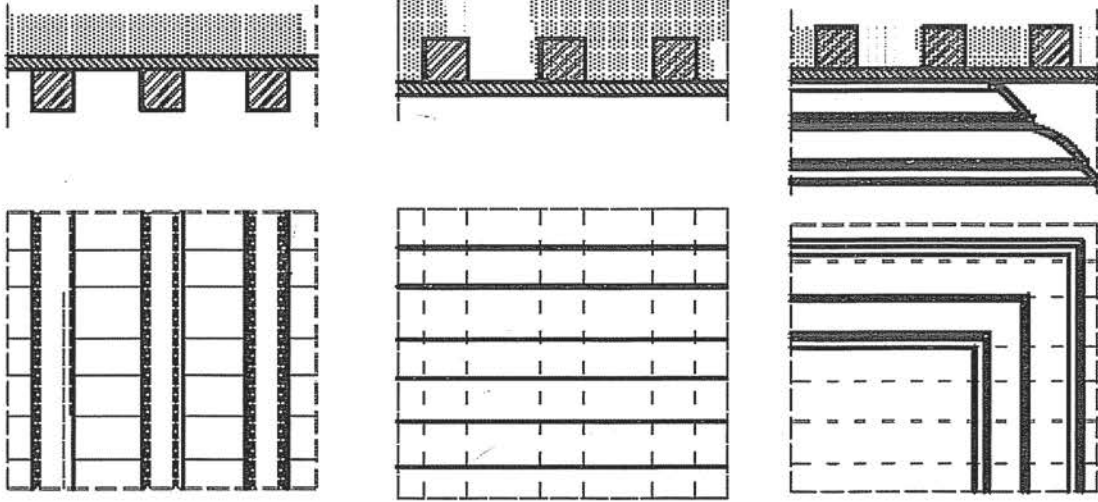
20. Kale Cevher Paşa Câmî .

İncelen toplam otuz beş câmide tamamen sade düz çıtalı tavanlar mevcuttur. Denizli İnce Karalar Câmî'nde göbekte ve köşelerde kalemişi süslemelere rastlanırken, Güney Dere Câmî'nde düz tavanın tam ortasında çıtalarla oluşturulmuş baklava dilimi şeklinde basit bir göbek dikkati çeker. Çivril Gümüşsu Dere Câmî'nde ise tavan çıtaları çaprazlama çakılarak ortada oldukça geniş, sekizgen bir göbek oluşturulmuştur. Dere, Sarayköy Çarşısı Câmî ile Babadağ Yukarı Kuzere Câmilerinde tavan çitakârî olarak yapılmış ve ortada tavan yüzeyinden dışa taşkın, yine çıtalarla oluşturulmuş geometrik desenli bir göbek mevcuttur.

Düz ahşap tavanlı Câmilerden sekizinde orta sahınların üzeri kademeli tavan şeklinde düzenlenmiştir. Bekilli Çoğuşlu Köyü Câmî (1743 M./H.1156), Baklan Boğaziçi Çalkebir Köyü

Eski Câmî'nde (1774-75 M./H.1186), Güney Belenardıç Köyü Câmî 1884 M, Baklan Tekke Câmî 18. Yy. sonu 19. yy başı, Çivril Savran Köyü Serbanşah Câmî (18. Yüzyılın üçüncü çeyreği), Acıpayam Yazır Çarşısı Câmî (1802 M./H.1217), Çivril Bayat Köyü Câmî (18.yy.sonu 19.yy başı) Çal Kocaköy Şalvan Câmînde (18.yy-sonu-19.yy başı), orta sahınların üzeri tekne tavan da denilen kademeli tavan şeklindedir.

Serbanşah ve Çal Kocaköy Şalvan Câmilerinde ise merkezden dışa doğru dağılan yuvarlak formulu tavan göbeği ve çevresinde baklava dilimi çıtalarla süsleme yapılmıştır. Güney Belenardıç Köyü Câmî (M.1884/R.1300) Baklan Tekke Câmî'nde (18.yy-sonu-19.yy başı) ise, ters tavan şeklinde olup üst örtü dıştan kırma kiremit çatılıdır.²¹

Çizim 1. Sık kullanılan çitakârî tavan uygulamaları (Yıldırım ve Hidayetoğlu, 2006: 336).

21. Ters tavan, en yalın ve süslemesiz tavan şeklidir. Bu tür tavanlar kirişler üzerine, ince lama şeklinde merteklerin yan yana sıralanmasıyla ya da hasır ve buna benzer malzemelerin kirişlerin üzerine serilmesiyle oluşturulur. (Yıldırım ve Hidayetoğlu, 2006: 335).

Düz tavanlı Câmilerden Çarşı, Dedeli, Kavaklı, Tavas Mestanağa, Yukarı Babadağ Hamidiye, Kızılcaölük Hanönü (İnce, 2006: 169), Acıpayam Apa Köyü (Pektaş, 2003b: 430), Tavas Aydoğdu Köyü, Acıpayam Ovayurt Taraş Köyü, Sarayköy Hükümetönü, Tavas Avdan Baba, Tavas Ali Ağa, Serinhisar Ağalar (Hacı Hamza), Câmilerinde olmak üzere toplam on dört câmide düz tavanın ortasında tekne tonoz şeklinde çökertme göbekler vardır.

Düz ahşap tavanlı Câmilerin bazılarında da çatı aralığının elverdiği ölçüde gizli ahşap kubbeler yer verilmiştir. Babadağ Aşağı Tepearlı Câmi, Tavas Ebubekir Câmi, Acıpayam Yassihöyük Eski Câmi, Yatağan Teke Müsellim Câmi, Denizli merkezde Hacı Kaplan ve Hatipoğlu Câmileri ile Çardak Gemiş ve Söğüt Köyü Câmileri, Çivril İğdir Köyü Câmi ve Sarayköy Hisarköy, Sarayköy Hasköy Câmileri (Pektaş, 2007: 145) ile Akköy Yukarı Câmi (İnce, 2007: 476) olmak üzere toplam on bir câmide ahşap tavan ortasında kubbeler mevcuttur.

Sadece bir yapıda ise düz ahşap tavanların arasında kare planlı bağdadi beş tonozun yerleştirildiği Çal Çarşı Câmi (1903) farklı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Değişik yörelerde ahşap destekli ahşap tavanlı Câmilerde sembolik kubbelerin kullanıldığı örnekler rastlanmaktadır. Örneğin Çarşamba Paşa Yazı Köyü Câmide harimin düz ahşap tavanı ortasında, dışarıdan belli olmayacak biçimde çatı arasına gizlenmiş yaklaşık 3 m çapında süsleme amaçlı yapılmış ahşap bir kubbe bulunmaktadır (Nefes, 2010:397). Yine Ordu'da Atik İbrahim Paşa (1801M./H.1216), Hamidiye Câmi 1889 M. /H.1307) Aziziye Câmi (1892 M./H.1310) Câmileri (Baş, 1994:261) Artvin Muratlı Merkez Câmi (1262/1846 M. düz ahşap tavanlarının ortasında bağdadi kubbeler yer almaktadır (Aytekin, 1998: 42).

Kubbeli Câmilere bakıldığında Honaz Sultan Murad Câmi, Çivril Dedeköy Emirhisar Câmi ve

Tavas Hırka Köyü Câmileri tek kare mekân üzerinde kubbe örtülü yapılardır. Her üç yapıda da kubbe sekizgen dıştan sekizgen kasnağa oturmaktadır. Honaz Sultan Murad Câmi bugün büyük ölçüde harap vaziyettedir. İçte kubbe-ye geçişler mukarnas sıraları ile oluşturulmuş 16gen bir kasnak ve sivri kemerli tromplarla sağlanmıştır.

Dedeköy Câmi'nde ise yine kubbeye geçişler içeride sivri kemerli büyük tromplardır. Tromplar arasında da üçgen alanlar mevcuttur. Kemer aralarına gergi kirişleri yerleştirilmiştir. Kasnakta yuvarlak kemerli nişler içerisinde yine yuvarlak kemerli pencereler vardır.

Tavas Hırka Köyü Câmi'nde de kubbeye geçişler oldukça büyük yivli tromplardır. Kasnak-taki sivri kemerli pencereler ise sağır pencere şeklindedir. 1429 tarihli Edirne Şah Melek Paşa Mescidi, Edirne Ayşe Kadın Câmi (1468), Akşehir Hasan Paşa Câmi (1508), Ankara Cenabi Ahmet Paşa Câmi (1565) kubbeye geçişin yivli tromplarla sağlandığı yapılara örnektir. Görüldüğü üzere 15. ve 16. Yüzyıl özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır Duvarlara gelen yükleri ise sivri boşaltma kemerleri karşılamaktadır.²²

Denizli Kayalık Müftü Câmi ile Çivril Çarşı Câmi'nde de kare mekânları örten birer bağdadi kubbe mevcuttur. Çivril Çarşı Câmide de dıştan sekizgen kasnak ve her cephede sivri kemerli birer pencere mevcuttur. Kubbe içeride köşelerde yuvarlak kemerli tromplara oturmaktadır.

Kayalık Câmi'nde kubbenin oturduğu on altıgen kasnağın her cephesinde bir pencere mevcuttur. Kubbe içeride güneyde duvarlar tarafından, diğer üç yönde sekiz ahşap destek tarafından taşınmakta olup, destekler yuvarlak bağdadi kemerlerle birbirine bağlanmaktadır. Batılılaşma Döneminde örnekleri görülen kârgir beden duvarlı, üst örtüde bağdadi tarzda kub-

22. Konuyla ilgili olarak Bkz. Ayverdi, 1989:418; Yüksel, 1986:328; Aslanapa; 1986:328).

beli inşa edilen etrafı tonozlu yapılar mevcuttur. Bunun erken örneklerine M.1590 /H.1000 tarihli İstanbul Takyeci İbrahim Ağa Câmî, 1791-92 M./H.1206 tarihli Soma Hızır Bey Câmî (Kuyulu, 1990: 108) ve 1864-65 M./ H. 1281 tarihli Kırkağaç Çiftehanlar Câmînde bu tür planlar görülür. Dedeköy Câmînde kubbe dıştan sekizgen yayvan bir çatı, Çivril Çarşısı Câmînde de sekizgen piramidal çatı ile örtülü olup kiremit kaplıdır. Denizli Kayalık Müftü ve Hırka Köyü Câmîlerinin kubbeleri ise dışta kurşunla kaplıdır.

3.2. Destek ve Taşıyıcılar

Denizli'de incelen düz tavanlı Câmîlerde üst örtüyü taşıyan duvarlardan başka on üç yapıda ahşap desteklerin taşıyıcı işlevi görüldüğü tespit edilmiştir. Kullanılan destek türleri kare, yuvarlak ve sekizgendir. Kare şeklinde destek yalnız Ulukent ve Çal Çarşısı (1903) Câmînde kullanılırken, tümü sekizgen desteklere sahip tek yapı Bekilli Çoğuşlı Köyü Câmî'dir. (1743 M./H.1156). Güney Belenardıç Köyü Câmî'nde (1884) serbest olan üç destek sekizgendir. Acıpayam Yazır Çarşısı Câmî (1802 M./H.1217), Çivril Serbanşah Câmî (18. Yılın üçüncü çeyreği), Kale Cevher Paşa Câmî (1819-20 M./H.1235), Baklan Tekke Câmî'nde (18.yüzyıl sonu-19.yy başı) desteklerin tümü yuvarlaktır. Düz tavanlı câmîlerden on üç Câmîde toplam yüz dört ahşap destek bulunmakta ve bunlardan otuz dokuzu kare altmış biri yuvarlak, dokuzu sekizgen biçimindedir.

Yapılardan sadece Çivril Savranşah Köyü Serbanşah Câmînde (18. yüzyılın üçüncü çeyreği) yuvarlak şekilli, Kale Cevher Paşa Câmînde (1854 M./ H.1251) kompozit, Bekilli Çoğuşlı Köyü Câmî'nde (1743 M./H.1156) kare prizmal biçimli sütun başlığını andıran düzenlemeler mevcuttur.

18.yüzyılın ikinci yarısı ile 19.yüzyıl başı arasındaki tarihlerde inşa edilen söz konusu yapılar da kullanılan kare desteklerin kullanım oranı-

nın yuvarlak desteklere göre daha az olduğu görülür. Bu da malzemenin doğal formunun bozulmadan kullanıldığına işaret etmektedir. Sadece Güney Belenardıç Köyü Câmî'nde onbir destek kare şeklindedir. Bu yapıdaki desteklerle ilgili bir farklılık da onbir desteğin tümünün duvarlara bitişik olmasıdır. Yapının benzer plan türlerinin aksine dört sahnalı olması da sonradan bazı müdahalelerin yapıldığına işaret etmektedir. Kare desteklerin kullanıldığı yapılarda az sayı teşkil etmesi bu yapıların belki de başlangıçta tümünün yuvarlak destekli olduğu, sayıca az olan kare desteklerin ise daha sonradan ilave edildiklerini düşündürmektedir.

Çivril Savranşah Köyü Serbanşah Câmînde altı olan 0,30x0,33 m. çapındaki desteklerin yükseklikleri 3.89 m. ile 3.98 m. arasında değişmektedir. Acıpayam Yazır Kasabası Çarşısı Câmînde (1802 M./H.1217), 0,32x0,35 m.(10),Kale Cevher Paşa Câmî'nde 33x36cm. ölçülerinde (10), Baklan Tekke Câmî(18.yüzyıl sonu 19.yüzyıl başı.), (12) yuvarlak destek mevcuttur. Çivril Serbanşah, Kale Cevher Paşa(1819-20M./H.1235), Baklan Tekke, Bekilli Çoğuşlı Köyü (1893) Câmîlerinde destekler tamamen duvardan bağımsızdır.

Destekler üzerinde başlık, sadece Serbanşah ve Kale Cevher Paşa Câmî'nde görülmektedir. Serbanşah'da C-S kıvrımlı yuvarlak başlıklar yer almakta olup, başlıkların yüksekliği 0,18 m., en dar oldukları alt kısımda çapları 0,28 m., en geniş oldukları üst kısımda çapları 0,47m.dir (Mavuşoğlu, 2008: 13). Kale Cevher Paşa Câmî'nde ise kompozit başlık formunun ahşaba işlenerek kullanıldığı görülür. Câmînin bulunduğu yerin bir Bizans yerleşimi olmasının bu tür etkileşimlerde rol oynayabileceği düşünülmektedir. Cevher Paşa Câmînde başlıklar üzerine sonradan ilave edilen dikdörtgen prizma şeklinde yükseltilerin (0,50 m.) benzeri, Yazır Çarşısı Câmîndeki destekleri oluşturan tek parça ahşabın üstte yuvarlak bir silmeden sonra dikdörtgen prizma şekline

getirilmesi ile sağlanmıştır. Çal Çarşı Câmindeki kare şeklinde desteklerin bir silmeden sonra kare prizmal şekilde bir başlık görünümünde sonlandırılması da buna benzer bir örnektir.

Destekler bizzat tarafımızdan tespiti yapılan, Kale Cevher Paşa, Yazır Beldesi Câmî, Baklan Boğaziçi Çalkebir Eski Câmî, Baklan Tekke Câmî, Bekilli Çoğuşlı Köyü Câmî ile Çivril Bayat Köyü Câmilerinde serbest profilli yastıklara otururken, Güney Belenardıç Câmînde serbest profilli yastıklar yerine, kirişlerin destekler üstüne gelen kısmına profilli yastık görünümü verilmiştir (Resim 47).

Destekler Serbanşah Câmînde sivri, Baklan Boğaziçi Çalkebir Eski Câmînde sivri ve Bursa kemeri, Çal Şalvanköy Câmînde taşıyıcı işlevi olmayan dekoratif üç dilimli yuvarlak kemerlerle bağlanmıştır. Bozkurt Baklankuyucak Köyü Câmînde de önceden üç dilimli kemerler varken

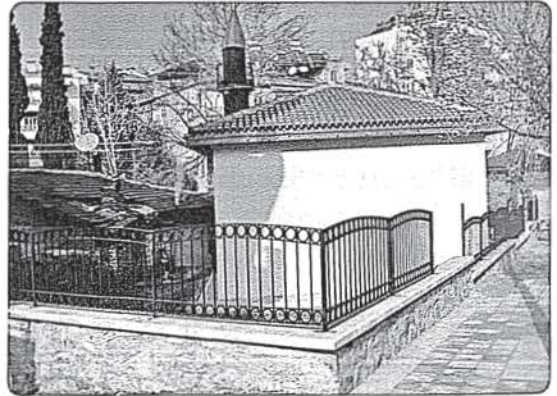
onarımdan sonra bunun yerine basit kemerler yapılmıştır. Baklan Çataloba Köyü Câmînde destekler doğrudan kirişlere oturmaktadır. Tüm yapılarda destekler kaidesizdir.

Düz tavanlı veya kubbeli câmilerde üst örtüyü taşıyıcı elemanlardan biri de duvarlardır. Gerek ahşap destekli, gerekse içerde destek kullanılmayan Câmilerin duvarlarında yapı malzemesine bakıldığında kabayonu, kesmetaş, moloz taş, ahşap, kerpiç malzemenin ahşap hatıllarla desteklenerek yığma duvar şeklinde yapıldığı anlaşılır. Denizli merkezde bulunan Öküz battı Mescidi (Resim 47a-b), İncekaralar Câmî, Kiremitçi Mahallesi, Odun Pazarı, Akkonak Mahallesi, Saraylar Mahallesi Câmilerinde duvar örgüsünde su basman seviyesine kadar moloz taş, üzerinde ahşap çatki arası kerpiç örgü tekniğinin uygulandığı görülür.

Yine Baklan Boğaziçi Çalkebir Köyü Eski Câmî,

Resim 47. Güney Belenardıç Köyü Câmî (29 Mart 2017)

Resim 47a-b. Öküz Battı Mescidi duvar örgüsü onarım öncesi ve sonrası (VGMA,20:2006).

Bozkurt Baklankuyucak Câmî, moloz taş su basman seviyesine kadar kullanılmış olup, kerpiç malzeme ve aralarda ahşap hatıllarla desteklenerek yığma olarak edilmiştir. Çivril Bayat Köyü Câmînde de duvarlarda tamamen kerpiç kullanılmıştır.

Baklan Çataloba Köyü Câmî'nde temelden 0,30cm. kadar yükseklikte kaba yonu taşla inşa edilen duvarlar kerpiç malzemeyle devam ettirilerek aralarına ahşap hatıllar yerleştirilmiştir. Tavas Ulukent Câmî Çal Kocaköy (Şalvan) Câmî ile Güney Belenardıç Köyü, Çoğuşlı Köyü, Çal Kuyucak Köyü, Yazır Köyü Çarşısı (0,87m.), Baklan Tekke Câmî'nde yapının tamamında moloz taş kullanılmıştır.

Serbanşah Câmî'nde duvarlar pencere alt seviyesine kadar içten moloz taş ve tuğla, dışta ise muntazam blok taşlardan örgülüdür. Bu kesimden yukarıya ise kerpiç örgülü olup, aralarına yatay yerleştirilmiş ahşap hatıllarla inşa edilmiştir. Duvar kalınlığı 0.70 m. ile 0.74 m. arasında değişmektedir.

Kale Cevher Paşa Câmî duvarlarında kaba yonu taş, moloz taş, pencerelerde ki atkı taşlarıyla mihrapta kesme taş kullanılmış olup duvar kalınlığı yapının tüm duvarlarında 0,84 m.'dir.

Kubbeli Câmilerden Honaz Sultan Murad Câmî (15.-16.yy) , Çivril Dedeköy Câmî (15-16.yy), (1,46-1,50 cm) ve Tavas Hırka Köyü Câmilerinde (1860-61 M./H.1277) duvar kalınlıkları (1,47-1,67 cm.) düz ahşap tavanlı câmilere göre daha fazladır. Tavas Hırka Köyü Câmî geç döneme tarihlenmesine rağmen diğer iki yapıyla karşılaştırıldığında plan, malzeme ve teknik bakımdan benzerlikler göstermekle birlikte, daha erken dönem özellikleri yansıtır. Kullanılan malzeme ise kaba yonu, devşirme blok taş ve mermer ve tuğladır. Honaz Sultan Murad Câmî'nde duvarlarda kaba yonu, moloz taş, tuğla, tromplarda tuğla, kasnakta ve kubbede dönüşümlü kaba yonu ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Dede Köy

Câmî'nde duvarlardaki malzeme aynı olmasına rağmen kubbe, kemer ve tromplar tuğladır. Kasnakta ise tuğla ve kaba yonu taşın dönüşümlü kullanılması yönünden benzeşir. Tavas Hırka Köyü Câmî'nde de duvarda kullanılan malzemeler aynı olmasına rağmen kasnakta moloz taş kullanımı dikkati çeker. İçyapıda duvarlar sıvalı ve badanalı olduğu için malzeme kullanımı açısından bir şey söylemek mümkün olmasa da tromp ve kemerlerde tuğla kullanılması ihtimali yüksektir.

Çivril Çarşısı Câmî ile Denizli Kayalık Müftü Câmî duvarlarda kesme taş, kubbesinin ise bağdadi olarak yapılması bakımından birbirine benzerler. Ancak Kayalık Müftü Câmî'nde kubbeyi üç taraftan kuşatan bağdadi kemerli ve tonozlu mekânlar vardır.

Denizli ve çevresinde bulunan düz tavanlı ve kubbeli Câmilerin inşaat malzemesinin seçiminde, yörede kullanılan ve kolay bulunabilen malzemenin tercih edildiği, özellikle Denizli merkezde temelde moloz taş üzerine ahşap çatıklı kerpiç duvarların, Babadağ'daki eserlerde kesme taş, Çal, Çivril ve Tavas yöresindeki eserlerde ise moloz taş ve kerpiç, Buldan ve Güney'de bulunan yapılarda moloz taş ve kaba yonu taş kullanımının yaygın olduğu dikkati çekmektedir. Kubbeli yapılarda ise kesme blok taş, moloz taş, devşirme mermer, kemer kubbe ve tonozlarda tuğla malzemenin kullanıldığı, Kayalık Müftü ve Çivril Çarşısı Câmî'nde bağdadi kubbe ve kemerlerde, Çal Çarşısı Câmî'nde tonozlarda ise ahşap kullanılmıştır.

Sonuç

Denizli ve çevresinde yer alan câmilerden belgeleri bulunan genelde vakıf eseri olan yetmiş altı câminin yapı elemanları açısından değerlendirilmesinin yapıldığı bu çalışmada yapılar harim bölümleri örtü, destek ve taşıyıcılar açısından ele alınmıştır. Söz konusu çalışma yeni yapıların da tespiti ile yeni bilgi ve belgeler ışı-

ğında önceki ve onarım sonrası durumlarının yapı elemanları açısından karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesi bakımından önemli bir çalışmadır.

Düz ve kubbeli câmiler olarak yapılan ayrıştırma da yetmiş bir düz tavanlı beş kubbeli yapı tespit edilmiştir. Düz tavanlı câmilerde örtü sistemi genellikle dıştan kırma çatı şeklinde olup, kiremit kaplıdır. İçte ise çoğu tamamen düz tavan şeklinde olan otuz beş, ahşap tavan ortasında çıtalı göbekli dört, tekne biçimli çökertme göbekli on bir, düz kubbeli on üç, düz tonozlu bir, ters tavan şeklinde olup ortası kademeli sekiz câmi şeklinde gruplandırılmıştır.

Bu yapılardan harim içinde tavanı taşıyan desteklere sahip on üç câmi mevcut olup, kare, silindirik ve çokgen desteklerin kullanıldığı dikkati çeker.

Malzeme olarak genellikle temelde moloz taş ve üzeri ahşap çatıklı arası kerpiç kullanımı dikkati çeker. Ancak moloz taş ve ahşap hatıl, kerpiç ve ahşap hatıl, kaba yonu malzemelerle yapılan yığma duvarlar da mevcuttur. Malzeme kullanımı yörelerde kolay bulunabilir malzemeye göre ağırlık kazanmıştır.

Beş adet kubbeli câmiden ikisinde kubbe bağdadi olarak yapılmıştır. Birinde kesme taş diğer ikisinde tuğla kullanımı dikkati çeker. Kubbeye geçişler tromplarla yapılmış olup, düz tavanlılara göre oldukça kalın duvarlar kubbeyi taşımaktadır.

En özgün örnek ise Denizli merkezdeki Kayalık Müftü Câmi olup, güneyde duvarlara oturan bağdadi kubbenin üç yanında beşik tonozlu mekânlar yer alır. Bağdadi kubbeli iki yapıda da beden duvarları taşla inşa edilmiştir.

Denizli ve yöresinde yapı elemanları açısından değerlendirmeye tabi tutulan bazı câmilerin erken döneme tarihlenen kubbeli, çoğunun ise geç dönemde inşa edilmiş ahşap tavanlı, ahşap destekli yapılardan oluştuğu dikkati çeker.

Ahşabın kolay bulunabilir bir malzeme olması gibi temel nedenler de göz önüne alındığında başta Karadeniz olmak üzere ülkemizde birçok yörede değişik tiplerde inşa edildiği gibi ahşap tavanlı câmilerin geç dönemlerde Denizli ve yöresinde de inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Söz konusu çalışma, 13.- 19. yüzyıllar arasında Denizli ve yöresinde inşa edilen, literatürde yer alanlardan başka, tarafımızdan yeni tespiti de yapılan 71 ahşap tavanlı ve 5 kubbeli câmilerin bugüne kadar yayınlanmamış arşiv bilgileri (yapılan onarımlar, yapılarla ilgili hazırlanan raporlar ve yapılarla ilgili vakfiyeler) ışığında bütüncül bir anlayışla yapı elemanları açısından değerlendirildiği ve bilim alanına sunulan derli toplu bir çalışmadır.

Bazı yapıların son kez ziyaret edilmesi sırasında vakıf eseri câmilerin aslına uygun onarıldığı, ancak Çataloba Köyü Câmi gibi bazı yapıların yıkılıp yerine yenisinin yapıldığı veya Taraş Köyü Câmi gibi ahşap tavanların onarım sırasında asma tavan altında bırakıldığı, nadir kalan son dönem örneklerde aslına uygun onarımlar yapılmadığı, bilinçsiz yapılaşma sonucu kaybolmaya yüz tuttuğuna şahit olunmuştur.

Çoğu geç dönem örnekleri olan bu yapıların gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarılması açısından, yörenin tamamen taranarak (vakıf kökenliği vs) bir envanter oluşturulması ve tamiratları veya yeniden inşâları sırasında denetimsiz bırakılmamaları gerektiği düşünülmektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi
VGMA Def. 210: 30-229; Def. 735: 119-49.

Sanat Eserleri Dairesi Başkanlığı Arşivi

VGMA, Tescil Fişi 200001005-TF001)Hasan Yüksel ve Nejdet Beşbaş.

VGMA, Envanter Fişi 09.04.2006)Nesrin Karabay ve Cevdet Sevinç.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Arel, Ayda (1990). "Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi:1989 Dönemi Yüze Araştırmaları". VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı. Ankara. s. 1-24.

Aslanapa, Oktay (1986). *Osmanlı Devri Mimari-si*. İstanbul.1986.

Aytekin, Osman (1998). "Serhat Boylarında Bir Osmanlı Dönemi Yapısı Muratlı Merkez Câmii". *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 4: 37-47.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1989). *Osmanlı Mimari-sinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*. İstanbul.

Baykara, Tuncer (1969). *Denizli Tarihi*. İstanbul.

Baykara, Tuncer (1999) "Denizli". İslâm Ansiklopedisi, C.9: s. 155-159.

Baş, Ali (1994). "Ordu'da Osmanlı Câmeleri", *Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 261-284.Konya.

Cirtil, Saim (2006). "Denizli Türbeleri" *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri,(6-7-8 Eylül)*. Denizli. C. II: s.195-205.

Cirtil, Saim (2007). "Çivril Bayat Köyü Câmii" *Sanat Tarihi Araştırmaları, Haşim Karpuz'a Armağan*. Konya. s. 115-124.

Çakmak, Şakir (1991). *Denizli İli'ndeki Türk Anıtları (Câmiler)*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Darkot, Besim (1955). "Denizli". İslam Ansiklopedisi. C. III. İstanbul. s. 527-531.

Erdemir,Yaşar, (1999), *Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Câmii ve Külliyesi*. Beyşehir Vakfı Yayınları. Beyşehir.

Ersoy, Bozkurt (2012). "Kale-i Tavas (Tabae)". *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* İzmir. s. 415-438.

Eskici, Bekir (1998). *Ankara Mihrapları*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

Gökçe, Turan (2000). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye Kazası*. Ankara.

İnce, Kâsım (1999). "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Babadağ'a Ait Vakfiyeler ve Babadağ'daki Türk Eserleri". I. *Babadağ Sempozyumu*. Denizli. S. 468-508.

İnce, Kâsım (2001). "Yukarı Câmii/Akköy-Denizli". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2: 65-79.

İnce, Kâsım (2007). "Tavas ve Çevresindeki Osmanlı Mimarî Eserleri". *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu 2*. Denizli. S. 164-173.

Kuran, Apdullah (1972). "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi". *Malazgirt Armağanı*. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara. s. 179-186.

Kuyulu, İnci (1990). "Çiftahanlar Câmii". *Arkeoloji Sanat Dergisi*, 5: s.103-115, İzmir.

Kütükoğlu, Mübahat (2002). *XVI. Asırda Tavas Kazası*. İstanbul.

Mavuşoğlu, Nazlı İpek (2008). *Savranşah Köyü Câmii Restorasyon Projesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Nefes, Eyüp (2020). "Çarşamba'da Yıkılmak Üzere Olan Ahşap Câmilerden Biri: Paşayazı Köyü Câmii", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume: 3 Issue: 14 Fall*, s.385-389.

- Önge, Yılmaz (1975). "Selçuklularda ve Beyliklerde Ahşap Tavanlar". *Atatürk Konferansları V, 1971-1972*. Ankara. s.181-184.
- Pektaş, Kadir (2003a). "Denizli Çevresindeki Türk Dönemi Tarihi Eserleri Üzerine (About Historical Artifacts of Turkish Period Around Denizli)", *Uluslararası I. Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler 2*. Isparta. s. 145-150.
- Pektaş, Kadir (2003b). "Acıpayam ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserlerinden Bir Kesit", *I. Acıpayam Sempozyumu*. Denizli. s.422-452.
- Şimşek, Celâl (2000). *Antik Lycos Vadisi'nde 2000 Yıllık İnaçlar*. Denizli.
- Toker, Turan (1941). "Frigya Baş Piskoposları". *İnanç Dergisi*, 54: s.23-35.
- Uysal, Zekiye (2001). Ankara Mescitlerinde Kalem İşi Süslemeler (XIV.-XV. Yüzyıl). ÇÖMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1929). *Kitâbeler II*. İstanbul.
- Yavuz, Mehmet (2009). "Doğu Karadeniz Köy Câmilerinde Bezeme Anlayışı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research, Volume 2/6 Winter*, Samsun. s. 306-322.
- Yıldırım, K. Hidayetoğlu, M. Lütfi (2006). "Geleneksel Türk Evi Ahşap Tavan Süsleme Özelliklerinin Yapım Tekniklerinin Çeşitliliği Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Geleneksel El sanatları Sempozyumu*. İzmir, s. 332-341.
- Yüksel, İ. Aydın (1983). *Osmanlı mimarisinde II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim Devri (886-926/1481-1520)*. İstanbul Fetih Cemiyeti. İstanbul.
- http://www.stad.com/index.php?city_id=300374#photos
- http://www.pamukkale.gov.tr/DE/page/kultur_Cami.html.18.11.2012.